

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2010

Jiří Holeček

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro klasickou archeologii

Bakalářská práce

Jiří Holeček

Hedvábná stezka: Kontakty Číny a západního světa

Silk Road: Contacts between China and western world

Praha 2010

vedoucí práce: PhDr. Ladislav Stančo, PhD.

Poděkování

Děkuji PhDr. Ladislavu Stančovi, PhD. za korekturu, odbornou pomoc a zapůjčení literatury.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

Ve Frýdlantu dne 13. 7. 2010

podpis: Jiří Holeček

Anotace

Tato práce si klade za úkol shrnout vývoj obchodních vztahů mezi Čínou a západním světem, zejména pak s Římem, v časové periodě mezi 3. stol. př. Kr a 3. stol. po Kr. Důraz bude kladen především na archeologické nálezy dokumentující typy obchodovaných komodit a luxusního zboží na tzv. Hedvábné stezce a dále roli obchodních prostředníků (Parthové, Kušáni). K podložení relevantnosti materiálu bude využito historických pramenů, zejména v oblasti obchodně-politických vztahů Říma a Číny. Pojem „Hedvábná stezka“, zavedený Ferdinandem von Richthofenem, bude mít v práci význam pozemní transkontinentální síť většího množství obchodních spojů, umožňující výměnu komodit mezi Středomořím a Dálným východem pozemní cestou. Závěrem práce shrne relevantnost tohoto pojmu na základě historických a materiálních důkazů.

This work will attempt to sum up developement of the trade relations between China and western world, especially Rome, in period between 3. century BC and 3. century AD, with accent on the archaeological finds documenting types of traded commodities and luxurious wares on so-called Silk Road and role of merchant middlemen (Parthians, Kushans). Historical sources will be used to support relevancy of the material, especially in the case of trade-political relations between Rome and China. Term „Silk Road“, established by Ferdinand von Richthofen, will in this work stand for transcontinental overland network of the larger amount of trade routes, enabling exchange of commodities between Mediterranean and Far East. Relevancy of this term will be summed up in conclusion based on historical and material evidence.

Klíčová slova

Hedvábná stezka, obchod, římsko-čínské vztahy, hedvábí, římská říše, Čína

Silk Road, trade, Romano-Chinese relations, silk, Roman Empire, China

Obsah

1. Úvod

- 1.1. Vymezení tématu
- 1.2. Využité prameny
- 1.3. Výpověď písemných pramenů
- 1.4. Výpověď archeologických pramenů
- 1.5. Rozvoj obchodních vztahů na Dálném východě

2. Hlavní část

- 2.1. Trasa Hedvábné stezky
- 2.2. Doprava
- 2.3. Komodity
- 2.4. Významné kultury na Hedvábné stezce
 - 2.4.1. Skýtové
 - 2.4.2. Siung-nu
 - 2.4.3. Kmeny Jüe-č'
 - 2.4.4. Sogdové
 - 2.4.5. Parthové
- 2.5. Styky mezi Čínou a římskou říší

3. Závěr

Úvod

Vymezení tématu

Tato práce si klade za úkol shrnout vývoj obchodních vztahů mezi Čínou a západním světem, zejména pak s Římem, v časové periodě mezi 3. stol. př. Kr. a 3. stol. po Kr. Důraz bude kladen především na archeologické nálezy dokumentující typy obchodovaných komodit a luxusního zboží na tzv. Hedvábné stezce a dále roli obchodních prostředníků (Parthové, Kušáni). K podložení relevantnosti materiálu bude využito historických pramenů, zejména v oblasti obchodně-politických vztahů Říma a Číny. Pojem „Hedvábná stezka“, zavedený Ferdinandem von Richthofenem, bude mít v práci význam pozemní transkontinentální sítě většího množství obchodních spojů, umožňující výměnu komodit mezi Středomořím a Dálným východem pozemní cestou. Závěrem práce shrne relevantnost tohoto pojmu na základě historických a materiálních důkazů.

Využité prameny

Práce využívá archeologické a historické prameny. Archeologické prameny zahrnují nálezy z obchodních stanovišť na Hedvábné stezce (mince, komodity, umění) a dokladují tak kontakt a obchodně-politické vztahy jednotlivých kultur mezi Středomořím a Dálným východem. Důraz v archeologickém materiálu je kladen především na hedvábí, které je pro svůj původ pouze z lokalit v Číně relevantním zdrojem informací o obchodních aktivitách a šíření zboží v období mezi 3. stol. př. Kr. a 3. stol. po Kr. Využité archeologické prameny dále zahrnují unikátní zboží charakteristické pro jednotlivé účastníky obchodu (lakované zboží, gobelíny, koření) a depoty mincí usnadňující dataci obchodních aktivit. Historické prameny čítají západní i východní autory, v práci jsou využity především zmínky o obchodně-politických vztazích, rozšíření komodit, poptávce a ceně obchodních artiklů. Ze západních autorů je v práci využíváno především děl Tacita, Pausania, Seneky Mladšího a Plinia Staršího, kteří zmiňují ekonomické poměry v Římě a rozvíjející se politické vztahy s východem. Z východních autorů je v práci využito díla čínského historika S'ma Čchiana (Sima Qian) *Zápisky velkého historika* (známé také pod poangličtěným jménem *z p'in-yin Shiji*), zaznamenávající historii Číny od vlády Žlutého císaře (2600 př. Kr.) do roku 91 př. Kr., dílo Isidora z Charaxu *Parthské stanice*, dokumentující část trasy, důležitá města a

vzdálenosti obchodních stanic Hedvábné stezky a dále dílo *Knihy Pozdní Chan* čínského historika Fen Jie, popisující historii dynastie Východní Chan v letech 25 - 220 po Kr.

Výpověď písemných pramenů

Pojem „Hedvábná stezka“ byl zaveden roku 1877 Ferdinandem von Richthofenem, a není jej tedy možné aplikovat při užívání historických pramenů. Písemné zdroje zmiňují obchod s východem a komodity plynoucí z tohoto směru, nepodávají však podrobné informace o trase cesty ani obchodu karavan. Čína existovala v evropském povědomí již od 5. století př. Kr., kdy toto území označují řecké a později římské prameny jako *Séri[k]a*, *Seres* (odvozeno od čínského výrazu pro hedvábí) a její obyvatele pak jako *Séres*, *Seres*.¹ Přesnější informace však z historických zdrojů nejsou známy (Hérodotos klade východně od území Indie písčitou poušť a Číňany ve svém díle zmiňuje jako „Hyperborejce“², Erathosthenes Kyrénský považuje za hranici Východní moře), a to ani přes vliv řecko-baktrijských států v 3. a 2. století př. Kr. Východním okrajem tehdejší *oikuméné* zůstávala nadále Indie (v prvním století př. Kr. je již však doložen čínský zájem o Baktrii ve spojení s rozšiřováním styků za velvyslance Čang Čchien). Prvním relevantním východním pramenem této doby mělo být dílo *Mu tchien-c'čuan*, cestopis krále Mu z 5 - 4. stol. př. Kr., zachycující cestu přes Tarimskou pánev, Pamírské hory a jižní část Hedvábné stezky. Ačkoli se dílo nedochovalo, je zmíněno v pozdějších dílech *Šan chaj c'*, *Lej-c': Mu Wang čuan*, a *Š-t'i*. První písemně doložený kontakt římské říše s čínským zbožím dokumentuje Plútarchos ve svém díle *Bioi Paralleloi*, mělo k němu dojít v bitvě u Karrh roku 53 př. Kr. na hranicích parthské říše a dnešní Arménie. Římané zde měli podle Plútarcha utržit drtivou porážku díky svému ohromení zářivou látkou na parthských praporech. Zmínku o kontaktu obou říší přináší historik Florus ve svém díle *Epitomae* (II, 34), ve kterém zmiňuje návštěvu vyslanců Seres za vlády císaře Augusta (27 př. Kr. - 14 po Kr.), kteří měli cestovat za císařem čtyři roky, a dle barvy pleti měl být na první pohled patrný jejich původ. Čínské prameny však o žádném takovém poselstvu nemluví a římští historici často považovali všechny obyvatele Asie za jedno etnikum, např. Pomponius Mela používá výraz *Indi* pro označení veškerých obyvatel Dálného východu. Za vlády Augusta jsou doloženy delegace z Indie, Baktrie a Skýtie, a je tedy pravděpodobné, že se v tomto případě jedná o Florovu mýlku. První zeměpisné doklady o Číně se objevují roku 43 po Kr. v práci *De chronographia* (objevuje se též pod názvem *De*

¹ Fergusson J. 1988, s. 582-583

² Elisseeff V. 2000, s. 4

situ orbis) římského geografa Pomponia Mely, další pozdější autoři zpracovávající tuto tematiku byli Gaius Plinius Secundus (dílo *Naturalis historia*) a Dionýsos Perigétés (dílo *Periégésis tés oikuménés*). Velice obsáhle se o Číně zmiňuje Klaudios Ptolemaios ve svém díle *Geografiké Hyfégésis*, v 16. oddíle VI. knihy lze dohledat i několik měst včetně jejich polohy (identifikovány již byly: Issédon Skythský = Kuča, Issédon Sérský = Loulan, Damna = Karašáhr, Daxata = Jü-men-kuan, Thróana = Tun-chuang; poloha hlavního města Séry není doposud jistá, mohlo se pravděpodobně jednat o obchodní centrum Lan-čou nebo sídelní město Čchang-an).³ Ze strany Číny je iniciativa zaznamenána až roku 97 po Kr., kdy měl generál Ban Chao vyslat velvyslance Gan Jinga s cílem dosáhnout Říma. Gan Jing ovšem dosáhl pouze Perského zálivu a od dalších cest ho odradila vidina dalších dvou let nebezpečné námořní cesty, a své zprávy proto založil na vyprávění cestovatelů. V tomto případě se mělo jednat o úskok Parthů, kteří vyslance záměrně odradili klamnou informací o délce výpravy, aby si tak dále udrželi výhodné postavení obchodních prostředníků mezi Římem a Čínou. Tato teorie je však v přímém rozporu s dílem *Periplus*, ve kterém autor uvádí, že hlavním zdrojem hedvábí měly být přístavy na severozápadě a jihu Indie, a nelze tedy hovořit o parthském obchodním monopolu. Z římských cestovatelů se dle díla Klaudia Ptolemaia *Geographia* I.XI měl Číně nejvíce přiblížit obchodník Maes Titanius, kterým měl dosáhnout "Kamenné věže" (dnešního Taškurganu) v horách Pamíru. Datování jeho cesty je velmi sporné, dle Maxe Caryho existuje rozpětí v rámci století díky událostem znemožňujícím cestování po Hedvábné stezce (války s Parthy, zmatek za nástupu Kušanů). Výpravu mohl Maes Titanius podniknout pouze za mírové situace s Parthy nebo využil zmatku za nástupu Kušanů, cesta však neměla být během let 50 - 75 po Kr. příliš používána v důsledku nástupu nových mocností a s tím spojené nejistoty. Nejčastější teorií je proto počátek 2. stol. po Kr. (za vlády císaře Trajána; tato teorie je považována za pravděpodobnější) nebo konec 1. stol. př. Kr. (za vlády Augusta).⁴ Mapy římských kartografů, např. Klaudiova *Geographia* z roku 150 po Kr., dokazují, že Římané měli v druhém století dobré informace o umístění Číny, a není tedy překvapením, že roku 166 po Kr. dorazila na její území první velvyslanecká expedice, kterou dokladuje Kniha Pozdní Chan. Tato výprava byla pravděpodobně reakcí na konflikt s Parthy od roku 162 po Kr., který značně omezil přísun exotických východních komodit do římské říše. Jedná se tak o první ověřené setkání obyvatel římské říše a dynastie Chan. Vyslanci měli dorazit k císaři Chuanovi skrze prefekturu Rinan (dnešní Vietnam) a přinést mu dary čítající slonovinu, rohy nosorožců a želvovinu (tyto dary měly dle Knihy Pozdní Chan vzbudit v Číňanech pochybnosti o předpokládaném bohatství římské říše,

³ Liščák V. 2000, s. 28

⁴ Cary M. 1956, s. 130-134

protože očekávali vzácné poklady). Kniha také zmiňuje jméno krále říše Da-Qin (Řím), mělo jím být "Andun", označující pravděpodobně Marka Aurelia (nastoupil na trůn 161 po Kr.). Existují však také teorie o původu obchodníků ze Sýrie nebo Palmyry, v tomto případě by se však nejednalo o vyslance Marka Aurelia, ale pravděpodobněji o soukromníky. Další písemně doložené zprávy o stycích mezi římskými obchodníky a územím Číny pocházejí z roku 226 po Kr., kdy měl římský obchodník Ts'in Lun (pravděpodobně Syřan) cestovat skrze Vietnam do Číny a zde být přijat císařem Wu, a dále roku 284 po Kr., kdy měla obchodní delegace z římského Egypta obdarovat čínského vládce.

Výpověď archeologických pramenů

Archeologické nálezy prokazující římskou obchodní aktivitu na Dálném východě jsou antoninovské intaglie z obchodní stanice Oc-Eo v Mekongské deltě a okrsku provincie Krabi v Thajsku⁵, římská bronzová lampa z lokality P'ong Tuk, maximianovská mince z regionu Tonkin⁶, šestnáct mincí z pokladu nalezeného na lokalitě Sian, datovaných od doby vlády Tiberia do vlády Aureliána a byzantinské mince z lokality Sint'iang. Na území Indie bylo objeveno více než 5400 římských *denarii*, z nichž 99.9% pochází z jižních oblastí Mysore, Kérala, Madras a jižní části Andhra Pradéše. Mince jsou datovány do rozmezí vlády Augusta a Nera, republikánské mince byly nalezeny pouze v depozitech stúp, a není možné je považovat za přímý prvek mezinárodního obchodu.⁷ S výjimkou pokladu v Akkenpalli nepochází žádný větší nálezy severně od řeky Kistna, podobně jako nálezy 800 *aurei*.⁸ Tyto předměty a mince mohly být na lokality dopraveny indickými prostředníky, jednalo by se tedy o prvek námořního obchodu, na území samotné Indie nebyla archeologicky prokázána existence římských kolonií. Archeologické nálezy ze Střední Asie čítají mince datované od vlády Tiberia do vlády Justiniána a předměty římské produkce: nádoby, terakoty, sklo, bronzы a šperky. Depoty královského paláce v Begramu zahrnují štuky, bronzы a slonovinu z Indie, lakované zboží z Číny, alabastrové nádoby ze Středomoří a rozsáhlou sbírku římských skleněných výrobků, a dokládají tak obchodní aktivitu mezi Čínou, Indií a západním světem.⁹ Datace uložení pokladu je kladena do 3. stol. po Kr., skleněné předměty (*millefiori*, malované vázy, číše) jsou datovány do let 50 - 125 po Kr. Egyptský původ skla typu *diatrete* podporuje

⁵ Bouzek J. – Ondřejová I. 2007, s. 147-154

⁶ Fergusson J. 1988, s. 586

⁷ Rashke G. M. 1988, s. 665

⁸ *Tamtéž*, s. 665

⁹ *Tamtéž*, s. 633

možnost námořního obchodu prostřednictvím Rudého moře a Indie a dále pozemní cestou přes Hindúkuš. Vnitrozemní cesta však měla být aktivní dle záznamu, podle kterého odeslali Parthové okolo roku 100 př. Kr. syrské žongléry do Číny pozemní cestou, a také dle nálezů syrské vlněné textilie na území Mongolska.¹⁰ Archeologicky však není možné na tomto území přímo podložit aktivní obchod, protože majoritu nálezů lze vysvětlit jako kořist, clo nebo přijaté věnné dary nomádských kmenů Siung-nu, které se obchodu neúčastnily.

Přesun komodit z Dálného východu lze archeologicky prokázat nálezy čínského hedvábí v halštatských hrobech v Heuneburgu a Rheingönheimu, datovaných do 6 - 5. stol. př. Kr., v hrobu na athénském Kerameiku z 5. stol. př. Kr., v sarmatských hrobech na lokalitách Šipovo a Marienthal, a v hrobech lokality Kerč na Krymu.¹¹ Komodity se tedy šířily na bázi lokální výměny bez existence pevných obchodních stezek. Odliv východního zboží západním směrem dokladují nálezy keramiky s tamilsko-bráhmanskými graffiti na lokalitě Leukos Limen (dnešní Quasyr al-Quadim) na egyptském pobřeží Rudého moře, dále nálezy charakteristické indické červené leštěné keramiky na území Perského zálivu, nález indické slonoviny v Pompejích, datované do 1. stol. př. Kr. a nález slonovinové sošky asijského původu v Ostii.¹² Indické obchodní kolonie na západě byly doloženy na ostrově Sokotra na pobřeží jižní Arábie, v Arménii v rozmezí let 130 př. Kr. – 300 po Kr. a dle zápisků Dia Chyrsostoma měla být indická obchodní kolonie v Alexandrii za vlády Vespasiána.

Rozvoj obchodních vztahů na Dálném východě

Archeologické nálezy dokladují obchodní styky mezi oblastmi v Číně a okolním světem již v první polovině 1. tisíciletí př. Kr.¹³ Chronologicky můžeme tuto obchodní aktivitu zařadit do doby starověkého státu Čchin (9. století – 206. př. Kr.), o centralizovaném státu však můžeme mluvit až od vlády císaře Jing Čenga (260 – 210 př. Kr.). Opakované obchodní aktivity lze doložit na obchodní stezce s nefritem, která spojovala oblasti Chotanu a horní tok řeky Jarkend se severní Čínou. Archeologicky jsou doloženy nefritové výrobky z

¹⁰ Fergusson J. 1988, s. 590

¹¹ Rashke G. M. 1988, s. 610

¹² *Tamtéž*, s. 678

¹³ Liščák V. 1998, s. 57-58

komplexů neolitické gobijské kultury (5000 př. Kr), není však doloženo, zda se jedná o západní nebo jihosibiřský nefrit.¹⁴ Je však pravděpodobné, že v 2. tisíciletí př. Kr. již existoval řetěz obchodních stezek vedoucí směrem na východ¹⁵, protože tento nefrit je dokladován na čínských artefaktech kultury Hongšan v rozmezí 4700 - 2920 př. Kr., např. na nefritových pohřebních dráčcích s prasečí hlavou a stočeným tělem, vyřezávaných pohárcích ve tvaru kopyta z průsvitného nazelenalého nefritu nebo ptačích ornamentech z nažloutlého nefritu.¹⁶ Obchodní aktivitu lze dále předpokládat na obchodní stezce s lazuritem, po které byl vysoce žádaný badachšánský lazurit dopravován do údolí Indu (Harappa, Lothal, Mohendžo-daro), Mezopotámie, Íránu a dále do Sýrie, Egypta a Anatólie.¹⁷ Archeologické nálezy dokládají rozšíření badachšánského lazuritu na území severní Číny v období Válčících států (5 - 3. stol. př. Kr.) a také rozsáhlé využití při výzdobě buddhistických jeskyní ve Východním Turkestánu (historicko-geografické označení je Serindie). Důležitou časně používanou obchodní komoditou bylo také hedvábí, doložené od 2. tisíciletí př. Kr. (již jako látka, nikoli jako surovina), kdy z území Východního Turkestánu začalo pronikat do Střední Asie. Doloženy jsou archeologické nálezy z konce 2. tisíciletí př. Kr. i v severní Indii, kde se stává rozšířeným zbožím v průběhu druhé poloviny 1. tisíciletí př. Kr. Jako impuls pro styk s okolním územím můžeme považovat nástup dynastie Západní Chan (206 př. Kr. – 8 po Kr.), spojený s následnou územní expanzí směrem na západ a zavedení pojmu Si-jü (“Západní kraj”), označující Východní Turkestán.

Hlavní silou komplikující rychlejší nastolení obchodu na trase Východ – Západ byli Hunové (v čínštině označování jako Siung-nu), ohrožující od druhé poloviny 1. tisíciletí př. Kr. do roku 87 po Kr. severní hranice Válčících států a působící jako nejsilnější vnější nepřítel dynastií Čchin a Chan. Expanze Siung-nu vytlačila okolní kmeny Jüe-č (původně stepní nomádské etnikum) na jih a západ. Jüe-č zatlačení jižním směrem jsou označováni jako Malí Jüe-č (území jižního Tibetu) a Velcí Jüe-č (Východní Turkestán), zatímco kmenová větev vytlačená na západní území založila Kušánskou říši (1. století př. Kr. - 227 po Kr.) a vytvořila tak důležitý článek na Hedvábné stezce, spojující čínské území s parthskou a římskou říší a podílející se na šíření buddhismu po Hedvábné stezce. Diplomatičké styky s touto oblastí byly ze strany Číny navázány poprvé za vlády císaře Wu-ti (vládl 140 – 87 př. Kr.), s cílem získání Jüe-č jako cenných spojenců proti Hunům. Tyto organizované výpravy západním směrem

¹⁴ Bergman F. 1939, s. 13-37

¹⁵ Franck M. I., Brownstone M. D. 1986, s. 44-45

¹⁶ Frances W. 2004, s. 26

¹⁷ Liščák V. 2000, s. 23

otevřely cestu k expanzi chanské dynastie. Už před stykem Číny a Východního Turkestánu je však doloženo, že se čínské zboží včetně hedvábí dostalo na Západ.

Hlavní část

Trasa Hedvábné stezky

Trasa Hedvábné stezky vznikla na původních obchodních trasách z druhé poloviny 1. tisíciletí př. Kr., především “západní poledníkové cestě”, transkontinentálním spoji, propojujícím Střední Asii a jižní Sibiř s jihozápadní oblastí dnešní Číny, severní Barmou a dnešním Vietnamem.¹⁸ Čínské literární zdroje i archeologické nálezy dokladují aktivní obchod a migraci obyvatelstva v druhé polovině 1. tisíciletí. První knihou pojednávající o cestách na Hedvábné stezce jsou paměti o cestách krále Mu (Mu Wang) v díle *Mu tchien-c’čuan*, sepsaném v 5 - 4. stol. př. Kr., zaznamenávající výpravu skrze Tarimskou pánev a Pamírské hory až na území Iráku a návrat pomocí jižní části stezky. Ačkoli se kniha nedochovala, je možné najít zmínky o ní v dílech *Šan chaj c’*, *Lej-c’*: *Mu Wang čuan*, a *Š-ti*.¹⁹ Obchod na stezce byl ohraničen kupci z Šen-tu a Šu (území S’čchuanu) a baktrijskými obchodníky. Písemné zdroje dokládají na stezce časté migrace (častější měly být přechody ze severu na jih, díky kterým získala stezka čínské jméno “cesta Čchiangů”, podle nečínských kmenů obývajících Kansuský úval), především v první polovině 4. století př. Kr., způsobené pravděpodobně pohybem kmenů Jüe-č’. Docházelo tak ke kulturnímu průniku, dobře sledovatelnému na archeologických nálezech – ze severu na jih proudily výrobky skýtsko-sibiřského původu v tzv. “zvěrném stylu”, objevené v hojném množství na území jižních států Číny a dále zbraně sibiřského původu na území provincie Jünнан kultury Tien.²⁰ Obchodní styky mezi jednotlivými územními celky se dají doložit pomocí výrobků ze státu Čchu, konkrétně se jedné o nálezy bronzových zrcadel na území jižní Sibiře a východního Kazachstánu a nálezy hedvábných látek na jižní Sibiři v lokalitě Pazyryk. V této lokalitě je možné sledovat napojení na menší kyrgyzskou obchodní stezku, existující dle nejranějších nálezů od 8. stol. př. Kr. a spojující oblast jižní Sibiře s Blízkým východem (kontakty dokazuje achajmenovské umění v kurganech v Pazyryku). K šíření komodit na stezkách přispělo také posílení kmenů Siung-nu ve 3 - 2. století př. Kr., zejména na trasách propojujících území Sibiře a Střední Asie. V kurganech šanjüů (vládců) Siung-nu byly nalezeny umělecké předměty importované ze Sogdiany, řecko-baktrijské říše a helénistické

¹⁸ Liščák V. 2000, s. 72

¹⁹ Prof. Waugh Daniel (University of Washington), Lee Adela (The Silkroad Foundation), <http://www.silk-road.com/artl/srtravelmain.shtml>, 22. 4. 2010

²⁰ Liščák V. 2000, s. 72

Sýrie.²¹ Důležitým obchodním spojem byla také obchodní stezka spojující pobřežní oblasti Azovského a Černého moře se Střední Asií. O formování samotné Hedvábné stezky (ve smyslu termínu použitým Ferdinandem von Richthofenem) můžeme mluvit od druhé poloviny 2. století př. Kr., s příchodem Chanů do oblasti Východního Turkestánu a jejich postupnou reformací stávajících obchodních tras v důsledku politických a klimatických změn, především potlačením ohrožení ze strany nomádských kmenů v 1. stol. př. Kr., vedoucí k bezpečnějšímu průchodu po Hedvábné stezce (viz. přílohy č. 1-3). Tyto úpravy vedly ke vzniku dvou hlavních obchodnických tepen, vyhýbajících se cíleně oblastem pouště Taklamakan a solnému jezeru Lobnor, lokacím, které byly označovány obyvateli jako “Země smrti” díky denním teplotám přesahujícím 50 stupňů Celsia a nečekaným písečným bouřím, a které byly využívány jako obchodní trasy období moci skýtských kmenů, jejichž sféra vlivu zahrnovala prostor mezi provincií Kan-su, Turfanem a Urumči.²²

Jižní část Hedvábné stezky, často označovaná jako „Jižní cesta“, začínala v Šan-šanu a poté procházela dalšími městskými královstvími: Čchie-mo (dnešní Čerčen), Ťing-t’üe (tj. Stará Nija), Wu-mi (dnešní Kerija), Jü-tchien (dnešní Chotan), Pchi-šan a Si-jie (dnešní Karghalyk jižně od Jarkandu).²³ Začínala tedy na jihu Číny, odkud vedla přes severní Pákistán a pohoří Hindúkuš do Afghánistánu a poté se napojila na severní cestu v oblasti Mervu. Odtud vedla spojená cesta západním směrem přes hornatý terén severního Iránu a severní oblast syrské pouště do území Levanty (Palmyra, Dúra Európos), kde se napojila na síť námořního obchodu Středomoří, nebo se oddělila severně na území Anatolie či jižně na území Severní Afriky. Je doložena existence ještě jedné pozemní varianty, vedoucí přes Herát a Súsý do Spasinu Charax, Petry a Alexandrie, kde se zboží opět dostávalo na lodě mířící do Říma.

“Severní cesta” začínala ve městě Čchang’an (dnes Si’an), hlavním městě starověké Číny (v období Pozdní Chan bylo centrum přesunuto do východněji položeného města Luo-jiang), a následně se v provincii Kan-su dělila na tři větve – první vedla podle severních hor do Kašgaru, druhá jižně okolo pouště Taklamakan taktéž do Kašgaru, zatímco třetí mířila přes Turfan a následně se dělila na cestu směrem k městu Termez a Balch (Baktra) a stezku do města Kokand v údolí Fergany a směrem k Mervu. Uzlový bod pro karavany směřující do Loulanu zde zajišťovala Karašáhrská oáza. O možném napojení Západu přímo na Hedvábnou stezku máme písemné doklady až v 1. stol. po Kr. v Pseudoarrianově díle *Přeplutí Erythrejského moře (Periplús Erythráiiú Ponton)* a v širší míře pak u Klaudia Ptolemaia. V

²¹ Lubo-Lesičenko I. Je. 1988, s. 361

²² Lattimore O. 1928, s. 521

²³ Liščák V. 2000, s. 72

jeho zprávách již můžeme nalézt popis funkce “severní cesty” a najít zmínku o doposud nevyřešené archeologické otázce “Kamenné věže”. Tato lokalita měla podle Klaudia Ptolemaia fungovat jako obchodní uzel a důležitý milník mezi římským a čínským světem. Dnešní předpokládaná pozice tohoto bodu určeného k výměně zboží je kladena do Taškurganu ve Východním Turkestánu.

Dobrym příkladem mísení jednotlivých vlivů v karavanních centrech na obchodní trase stezky je město Palmyra (pouštní město v dnešní Sýrii), fungující jako karavanní město od 1. stol. po Kr.²⁴, s prvním obchodnickým dokladem z roku 19 po Kr., kdy je zaznamenán nápis zmiňující příspěvek palmyrských a řeckých kupců ze Seleukie (není však známo, jestli ze Seleukie na Tigridu, nebo několika jiných Seleukií) na stavbu chrámu. Další nápis je datován do roku 24 po Kr. a zmiňuje příspěvek “veškerých babylonských kupců” na stavbu téhož chrámu. Území Sýrie bylo ovládnuto Alexandrem Makedonským roku 332 př. Kr., a oblast se tedy pod vládou seleukovských králů dočkala silné helenizace (ačkoli míra helenizace byla více znatelná v pobřežních oblastech Středozemního moře, než východně od hor). Roku 64 př. Kr. získal území Řím, který později využíval tuto oblast jako vojenské základny proti úderům Parthů a později Sásánovců. Ve městě byl nalezen nápis dokládající přítomnost římských karavan s eskortou, směřujících do Parthie.²⁵ Na příkladu Palmyry lze sledovat závislost karavanních měst na prostupnosti trasy a na vztazích jednotlivých účastníků obchodu – prosperita města byla velice poškozena Trajánovým pokusem roku 117 po Kr. ovládnout Parthii, avšak po jeho smrti roku 119 po Kr. a změnou římské politiky na východě za Hadriána se stává Palmyra metropolí se “svobodným” statutem.

Významnou roli území Chotanu pro mezikulturní styky nám kromě antických pramenů dokladuje řada archeologických nálezů – oázy zde fungovaly jako důležitá křižovatka pro rozvoz a výměnu zboží mezi Východním Turkestánem (východ), Indií (jih) a Baktrií (západ). Příkladem je oáza Nija, kde byla odkryta sídliště z 1. - 2. stol. po Kr., poskytující nálezy běžně užívaných obchodních komodit (exportované hedvábní z Číny a dovážené bavlněné látky, vlněné koberce a skleněné výrobky). Texty v charóšti, které objevily expedice Svena Hedina a Aurela Steina, uvádějí, že obchod s hedvábím hrál významnou roli v ekonomice oázy.²⁶ O rozvinuté obchodní aktivitě svědčí četné nálezy mincí (viz. příloha č. 9) – jedná se dvoujazyčné mince v charóšti a čínštině (obíhající pouze v Chotanské oáze, vyrobené z mědi nebo stříbra, s častým vyobrazením koně nebo dvouhrbého

²⁴ Dien E. A. (Stanford University),

<http://www.silkroadfoundation.org/newsletter/2004vol2num1/Palmyra.htm>, 22. 4. 2010

²⁵ Rashke G. M. 1988, s. 642

²⁶ Lubo-Lesičenko I. Je. 1988, s. 368

velblouda, numizmaticky nejbližší indo-baktrijským mincím z 1. stol. př. Kr – 1. stol. po Kr.), a dále čínský typ mincí *wu-ču* (nejrozšířenější typ mincí ve Východním Turkestánu, odlévány od roku 118 př. Kr. do 618 po Kr.), *e-jen* (degradovaný typ *wu-ču*, zavedený po pádu západochanské říše a rozšířený zejména v Tarimské pánvi) a chotanské kruhové mince se čtverhranným otvorem a nápisem *jü-jüan* (vzácné nálezy pouze z území Chotanu).²⁷ Západní mince nalezené na území Východního Turkestánu čítají kušánské, sásánovské a byzantské exempláře. Do období 2. století po Kr. můžeme mluvit pouze o mincích kušánské výroby, převážně drachmách a tetradrachmách z období vlády Kadžúly Kadfisa I. (přibližně 25. př. Kr. - 25. po Kr.), jeho nástupce Vímy Taktua (přibližně 25 - 55 po Kr.) a Kanišky (127 – 151 po Kr.), kdy byla část Východního Turkestánu pod správou kušánské říše.

Archeologické doklady o aktivitě na “severní cestě” jsou spojeny s regionem Ferghanské kotliny a dále s oblastí sídlišť sarmatských kmenů - jedná se převážně o časté objevy čínských bronzových zrcadel z 2. - 1. stol. př. Kr. a dále fragmenty hedvábných látek na území Ruska (nejzápadněji na Kubáni). Čínskou přítomnost dokladuje nález stély, datované do konce 2. a počátku 3. stol. po Kr., nesoucí reliéf zobrazující dva jezdce a nápis čínskými znaky *ma-šang er žen* („dva lidé na koni). Jedná se o nejranější čínský nápis v dané oblasti, který je časově srovnatelný s nálezem fragmentu hedvábné látky v Kerči.²⁸ Významné archeologické důkazy přináší město Loulan (fungující na bázi oázy) na okraji pouště Lobnor, klíčový bod Hedvábné stezky. Během vykopávek Svena Hedina zde byl objeven dokument s nápisem v charóštině a dřevěná buddhistická soška, během vykopávek Aurela Steina byly nalezeny dřevěné rytiny vykazující známky gandhárského stylu a čínská expedice roku 1980 odhalila buddhistickou stúpu. Na loulanském pohřebišti 1. stol. po Kr. byly prozkoumány hroby, obsahující pohřby osob pocházejících z území Sibiře, Afghánistánu, Indie a Středozemního moře.²⁹ Dalším důležitým bodem na Hedvábné stezce byla oáza Miran, situovaná na jižním okraji pouště Taklamakan, která byla jedním z prosperujících center buddhismu s mnoha stúpami. Expedice Aurela Steina zde odhalila doklady o kontaktech se západní civilizací a vliv buddhismu na umělecká díla pocházející z 1. stol. př. Kr. Rané buddhistické plastiky a nástěnné malby nesou stylovou podobnost s uměleckou tradicí Střední Asie a severní Indie. Existují i teorie o průniku stylu římské malby do oázy v období 3. stol. př. Kr. Malba Buddhy zde dle stylu malby očí vykazuje podobnost se stylem malby v oblasti

²⁷ Liščák V. 1998, s. 66-69

²⁸ Liščák V. 2000, s. 78-79

²⁹ Uyghur American Association (UAA), <http://www.uyghuramerican.org/articles/37/1/Loulan-Vanished-in-Sand/Loulan-Vanished-in-Sand.html>, 22. 4. 2010

Středomoří³⁰ a malíř zde má signaturu “Tita” (Titus?), což naznačuje možnost přítomnost středomořského umělce v oáze.³¹ V oáze Nija, taktéž na jižním okraji Tarimské pánve, bylo odhaleno několik stovek tabulek s nápisy v charóštině a pozůstatky po zemědělské činnosti jako vinice, sady a zavlažovací bazény.

Ve spojení s trasami Hedvábné stezky je také nutné zmínit obchodní cestu s kadidlem, která spojovala středomořské přístavy s Indií (přes Levantu, Egypt a Arábii). Obchod plynul v největší míře z území jižní Arábie do Středomoří, především v období 3. stol. př. Kr. - 2. stol. po Kr. Z hlediska komodit se jednalo především o arabské kadidlo a myrhu, indická koření, ebenové dřevo, hedvábí a dále vzácná dřeva, perly, zvířecí kůže a zlato z východní Afriky. Tyto obchodní aktivity oslabily po ovládnutí Petry Nabatejci (Petra tvořila důležitý bod na pozemní cestě mezi Indií a Egyptem) a jejich úspěšné snaze kontrolovat přesuny zboží na jejich území. K oslabení obchodu vedlo také nabatejské odražení Antigona I. Monophtalama (vládce Sýrie a Palestiny), který se vojenskou cestou snažil zlepšit podmínky pro obchod.³² Po nástupu římské říše probíhala snaha o zavedení přímého obchodu a vyhnutí se tak poplatkům prostředníků pozemního obchodu. Jižní Arabové měli podle Mila Kearneyho jako odpověď potopit několik římských lodí v Jemenském zálivu, avšak Jemen byl vzápětí zničen římskou trestnou výpravou. Monopol prostředníků dále oslaboval díky rozvoji monzunových námořních cest, což nutilo parthské a arabské prostředníky snižovat ceny, aby mělo jejich zboží na římském trhu šanci konkurovat výrobkům přivezeným námořní cestou. Lodě plující z Indie do Egypta volily námořní cesty podél jižní Asie, které nebyly pod nadvládou žádné z mocností.³³ Vzdávající námořní obchod mezi Římem a Indií nám dokladuje Strabón (II.5.12.), který zmiňuje, že za Ptolemaiovců mělo do Indie zkusit vyplout pouze několik lodí, zatímco za prefektury Cornelia Galla již mělo vyplouvat na 120 lodí.

Doprava

Podle Alberta Herrmana měla dosahovat původní severní trasa Hedvábné stezky, vedoucí přes Východní Turkestán, v plné délce přibližně 1700 kilometrů a k jejímu zdolání bylo potřeba sedm týdnů a podobné parametry platily i pro jižní trasu z Jarkandu. Pozdější

³⁰ Sliwka Francine, Two Aspects of Serindian Art: Serindia, Where Etymology and Geography Meet, <http://www.asianart.com/forum/serindia.html>, 22. 4. 2010

³¹ Thorley J. 1979, s. 188

³² Eckenstein L. 2009

³³ Lach Donald Frederick, 1994

severní trasa přes Turfan měla být delší (2100 km) a časově náročnější (devět týdnů cesty). Mezi využívaná zvířata usnadňující dopravu patřil v první řadě velbloud, především díky jeho výskytu pokrývající majoritu Hedvábné stezky (Střední Asie, Persie, Sýrie Mezopotámie, Přední Indie), nenáročnost a dobrou přizpůsobivost pro extrémní podmínky Východního Turkestánu (vysoké teploty a písčité terén na Taklamakanu a Dunách bílého draka). Tato charakteristika platí především pro dvouhrbého neboli baktrijského velblouda (k domestikaci velbloudů a jejich využití k přepravě mělo dojít ve 4. tisíciletí př. Kr.). Širší využití tohoto zvířete a jeho nezastupitelné místo v životě obyvatel dokladují nástěnné malby z buddhistických chrámů na území Východního Turkestánu a drobná plastika z pohřebišť v oblasti Turfánské oázy (Astana, Karachodža) a na území severozápadní Číny, zobrazující velblouda s nákladem zboží. Velbloudi mají urazit přibližně 6,5 kilometru za hodinu bez nákladu, naložení 4,5 kilometru (průměrná váha nákladu měla být 135 kilogramů) – karavany tak měly urazit za den přibližně 40 - 50 kilometrů.³⁴ Dalšími hojně využívanými dopravními zvířaty v hornatých nebo méně nehostinných oblastech byly osli, voli, mezci, koně nebo *hainag* (kříženec jaka a krávy).

Na civilizovaných územích Hedvábné stezky bylo možné narazit na tzv. "karavanseraje", budovy určené pro odpočinek putujících obchodníků a doplnění zásob, především vody. Zmínku o budovách tohoto rázu můžeme najít v Hérodotovi, který zmiňuje, že perští vládci nechávali na frekventovaných cestách stavět odpočívadla (např. cesta ze Sús do Sard a Efezu). Za Hérodota měla perská Královská cesta měřit 2857 kilometrů a mířit ze západního města Sardy (často je také zmiňováno blízké město Smyrna, dnešní Izmir v Turecku) východním směrem přes území Turecka, skrze průsmyk Gülek do Ninive (dnešní Mosul v Iráku), poté jižním směrem k Babylonu (poblíž dnešního Bagdádu v Iráku) a dále do města Sús.³⁵ Existují teorie, že se měla cesta u Babylonu dělit na větve, kdy druhá měla mířit severovýchodním směrem k městu Ekbatana a dále se napojit na trasu Hedvábné stezky. Archeologické výzkumy také vznesly otázku, zda nebyla nejzápadnější část Královské cesty vystavěna už Asyřany, protože prochází důležitými body jejich království, zatímco pro Peršany nepředstavovala nejkratší ani nejsnadnější spoj mezi důležitými městy perské říše. Konečnou podobu měla Královská cesta, jak ji známe dnes, získat za Dáreia I., který měl zlepšit její povrch a propojit její jednotlivé sekce.³⁶ Cesta měla tehdy sloužit především jako komunikace určená pro kurýry (tzv. *Pirradazis*), kteří měli být schopní za pomoci cestovatelských stanic a výměny koní vykonat jinak trojměsíční cestu za devět dní. Dle

³⁴ Foltz C. R. 2000, s. 3

³⁵ Herodotus, *Histories* v.52-54, VIII.98

³⁶ Young S. R. 1956, s. 266

Isidora z Charaxu a jeho díla *Parthské stanice* udržovala parthská říše na svém území pro pohodlí obchodníků na cestě z Antiochie na hranice Indie na 19 hlavních karavanserajích (v díle jsou uvedena jejich jména a vzdálenosti mezi nimi). Stezka měla začínat v Antiochii, překročit Eufrat u města Zeugma (dnešní Bijirik), pokračovat přímou cestou k Neapoli, kde se cesta oddělila od Eufratu a směřovala do Seleukie na Tigridu a dále skrze kopce v Médii, Kaspickou bránu (známou též jako „Alexandrova brána“, obvykle je ztotožňována s Derbentem na území Ruska, skupinou třiceti strážních věží ve čtyřicetakilometrovém pásu mezi Kaspickým mořem a Kavkazskými horami, je však nepravděpodobné, že by tímto bodem vedly obchodní stezky na východ) a údolí na východ přes dnešní Chorézm k řece Harí-rúd. Zde místo předpokládaného postupu dále východním směrem k Baktrii a Pamíru se parthská cesta stáčí jižně, směrem k jezeru Hamún a Kandaháru, kde záznam končí. Doklady o odpočívadlech se nám dochovaly také z pramenů z Východního Turkestánu na destičkách v charóšti, kde autor zmiňuje, že stát Krórajina (Lou-lan) na „jižní cestě“ provozuje organizovanou dopravní službu s řetězcem poštovních stanic, podobně jako v mongolské říši. V každé oáze byly zřízeny speciální stanice pro oddych a výměnu velbloudů, kromě toho pro vyslance a další osoby plnící důležité státní úkoly byly drženi speciální rychlí velbloudi (podobný systém měl fungovat také na „severní cestě“).³⁷ Žádný historický ani archeologický pramen tedy nepotvrzuje přímé propojení Západu a Dálného východu po pevně dané obchodní cestě. Obchod probíhal pomocí karavan, pohybujících se mezi obchodními centry, není však doložena žádná karavana, která by překonala Hedvábnou stezku v její plné délce. Je nepravděpodobné, že by karavany cestovaly za hranice tehdejšího známého světa. Zboží se tedy mohlo šířit lokálně nebo za pomoci karavan operujících v rámci menších vzdáleností jednotlivých segmentů obchodní sítě.

Komodity

Nejžádanější komoditou plynoucí z Číny na Západ bylo hedvábí, které dalo Hedvábné stezce její jméno. Hedvábné tkaniny mimo území vlastní Číny jsou doloženy dle nálezů ze severní Indie již v 2. tisíciletí př. Kr., další fragmentární nálezy datované v rozmezí 1700-1350 př. Kr. byly provedeny na lokalitě Sapallitepe na jihu Uzbekistánu³⁸ a na pohřebišti

³⁷ Liščák V. 2000, s. 111

³⁸ Liščák V. 1998, s. 62

v Urmuči a Pazyryku došlo k objevům tkanin z 5 - 3. století př. Kr.³⁹ (v této době je již hedvábí dle nálezů běžnou komoditou na území severní Indie). Písemné záznamy o obchodu s hedvábím pochází z 3. století př. Kr. z Číny. Na vlastním území Číny byly nalezeny hedvábné příze datované do roku 3600 př. Kr. na lokalitě Hemudu v provincii Čenžang, komplexnější metoda výroby včetně damašků se objevuje od roku 2700 př. Kr. v téže provincii.⁴⁰ Archeologické nálezy čínského hedvábí v hrobce v Egyptě z období okolo roku 1000 př. Kr., dále nálezy v halštatském tumulu z německého Saulgau z 6. stol. př. Kr. a hrobu na Kerameiku v Athénách z 5. stol. př. Kr. ukazující na možnost putování zboží z Východu již před teoretickým začátkem fungování Hedvábné stezky (viz. přílohy č. 4-5).⁴¹ Nálezy damašků na území Východního Turkestánu lze typologicky dělit do dvou nálezových kategorií: první jsou starší nálezy látek se zhotovovací technikou charakteristickou pro 12 - 11. stol. př. Kr. (období Šang-Jin), druhé nálezy používají techniku obvyklou až v chanské době.⁴² Na území vlastní Číny patří hedvábí mezi nejčastější nálezy a svědčí o jeho hojném využívání. Expedice Aurela Steina potvrdila časté nálezy hedvábného materiálu v hlídkových věžích v oblasti limitu T'un-Čchuan a Su-lo Ho a dle pramenných informací nedosahovalo hedvábí v Číně vysokých hodnot.⁴³ První zprávy o zpracování hedvábí mimo území vlastní Číny na území Východního Turkestánu spadají do 1 - 2. stol. po Kr., v oblasti Chotanu byl na lokalitě Nija archeologicky doložen průnik hedvábnictví na jižní území Východního Turkestánu.⁴⁴ Předpokládá se, že k rozšíření hedvábí nedala impuls žádná z budoucích obchodujících stran, ale jednalo se o důsledek rozmáhajícího se stepního kočovnictví, spojeného s územím severní Číny.⁴⁵ Hedvábí putovalo západním směrem přes Parthii (doloženo od 2. stol. př. Kr. a využíváno ke tkaní válečných praporů, popřípadě gobelínů, které byly prodávány zpět do Číny s použitím lživé informace, že se jedná o římské hedvábí) do Alexandrie (od 1. stol. př. Kr. a využíváno k tkaní oděvů) a odtud do Říma (od druhé poloviny 1. stol. př. Kr.), kde vzápětí dosahuje vysoké poptávky. Isidor z Charaxu zmiňuje dobré obchodní vztahy mezi vůdci Indie s kušánskými králi (cesta přes Kermánskou provincii a Persii) a státem Meséné (také zmiňována jako Characéné, hlavním městem mělo být město Alexandrie, neboli Spasinu Charax) u hlavy Perského zálivu. Jako druhou alternativu nabízel přepravu čínského hedvábí mezi Pamírem a Alexandrií, odkud se měly výrobky rozvážet

³⁹ Dr. Good Irene, Harvard University, <http://harvard.academia.edu/IreneGood/Papers/82049/On-the-Question-of-Silk-in-Pre-Han-Eurasia>, 21. 7. 2010

⁴⁰ Frances W. 2004, s. 28

⁴¹ Uyghur American Association (UAA), <http://www.uyghuramerican.org/articles/37/1/Loulan-Vanished-in-Sand/Loulan-Vanished-in-Sand.html>, 22. 4. 2010

⁴² Liščák V. 2000, s. 63

⁴³ Rashke G. M. 1988, s. 619, 624

⁴⁴ Liščák V. 1998, s. 63

⁴⁵ Rashke G. M. 1988, s. 606

lodní přepravou a dosáhnout oblasti Levanty pomocí trhů v Petře. Římský obchod vyhledávající hedvábí a skořici měl tedy začít za Augusta, a byl směřován do oblasti Indie (první mořeplavci měli vyrazet východním směrem pro malajskou želvovinu a drahé kameny z Barmy).⁴⁶ V prvních staletích po Kr. měl na území města dokonce vzniknout trh zaměřený na obchod s hedvábnými výrobky (v ulici *vicus Tuscus* nedaleko Fora Romana).⁴⁷ Římské dámy si měly uvyknout nosit drahé průsvitné hedvábné šaty, zvané toga vitrea (průhledná tóga), ventulus textilis (textilní vánek), nebula lintea (plátěná mlha) apod.⁴⁸ O hedvábných textiliích lze dohledat zmínku v Tacitovi („šaty, jež si bez rozdílu oblékají muži i ženy“)⁴⁹, který zmiňuje apelaci císaře Tiberia na římský senát roku 22. po Kr., s žádostí o ukončení rozmařilostí v oblékání. Móda hedvábných šatů u mužů byla mnohými Římany odsuzována jako známka dekadence a měla být o začátku císařství trestána pranýřováním. Obliba hedvábí v Římě ovšem i přesto rostla, což se projevilo na zvýšené poptávce a ceně – životopisec císaře Aureliána, Flavius Vopiscus, zmiňuje, že ve třetím století po Kr. se již váha hedvábí vyvažovala zlatem (cena se za Diokleciánovy vlády měla ještě ztrojnásobit). Nemáme však doklady o konkrétní ceně hedvábí, a s ohledem na poměrně časté použití nejen v Římě a dalších větších městech můžeme usuzovat, že hedvábí mělo vysokou hodnotu, ale rozhodně ne nikterak extrémní díky značnému množství dováženého materiálu. Důležité je také poznamenat, že cena hedvábí na Východě byla znatelně nižší než v Římě – velký počet důležitých nálezů pochází obvykle ze třetího a čtvrtého století právě z periferií římské říše. Jedná se především o hroby na lokalitě Antinoe, Achmim, na pohřebišti v Panopoli (Egypt), hrobkách v Palmyře, Dúře Europos, sarmatských hrobkách v Kerči a na Volze, a dále v pohřbech v Aquincu, Bavarii a Kentu.⁵⁰ O použití hedvábí se zmiňuje i Seneka Mladší v díle *Faidra* a Vergilius v díle *Georgica* (II.121), oba se však mylně domnívají, že se hedvábí získává ze stromů. Plinius Starší pak tuto informaci vyvrací v díle *Naturalis Historia*, když zmiňuje bource, kteří mají hedvábné vlákno sprádat podobně jako pavouci. Je s podivem, že se mohli římscí historici splést, protože Římané již hedvábí znali z ostrova Kóu, kde bylo dle zmínky Aristotela používáno od 4. stol. př. Kr. a během augustovské doby bylo kóské hedvábí opěvováno mnoha básníky (Tibullus, Propertius, Horacius, Ovidius). V poaugustovské době se však veškeré zmínky o hedvábí z ostrova Kóu vytrácejí a pozornost je věnována čínské produkci.⁵¹ I přes vysokou poptávku však hedvábí netvořilo hlavní komoditu v obchodu mezi

⁴⁶ Fergusson J. 1988, s. 585-586

⁴⁷ Lubo-Lesičenko I. Je. 1988, s. 368

⁴⁸ Liščák V. 2000, s. 133

⁴⁹ Tacitus, Letopisy, s. 158-159

⁵⁰ Rashke G. M. 1988, s. 625

⁵¹ Smith W. 1875, s. 1028-1029

Západem a Východem – majoritu tvořilo především koření⁵² (nejdůležitější byl indický pepř, dále malabathrum, kadidlo, myrha, skořice).⁵³ Žádané komodity z území Číny tvořil dále porcelán, litina a tzv. Lacquerware, lakované sady nádob, obvykle stolních servisů.

Výrobky ze Západu do Číny začaly proudit po zavedení pevných obchodních cest napojených na Střední Asii a východní Středomoří. První zájem u Číňanů vyvolalo perské tkadlecké umění – starověcí Peršané odkupovali od obchodníků hedvábné látky, které posléze rozpletli a přetkali podle perských vzorů. Zatímco byli Číňané dobře obeznámeni s technikou výroby hedvábných látek, zpracování vlny a bavlny jim zůstalo cizí a perské koberce a gobelíny se tak u nich těšily velké oblibě. Zřejmě nejznámějším archeologickým materiálem tohoto typu je tzv. “Sampulský gobelín” vlněný nástěnný koberec nalezený na lokalitě Sampul v Tarimské pánvi, v hromadném hrobě datovaném do 3. - 2. století př. Kr (viz. příloha č. 6). Zobrazuje řeckého helénistického vojáka a kentaura, dá se tedy předpokládat, že dílo je řecké a pochází z řecko-baktrijského území. V technice výroby je použito 24 odlišně barevných vláken, což je technika charakteristická pro Západ (především Persii). Voják je oblečen v tunice s rozetovými motivy, má modré oči a na hlavě diadém. Řecký původ gobelínu dále podtrhává vyobrazení kentaura (typický motiv pro řeckou mytologii), obklopeného florálními motivy. Nástěnný koberec byl vytvořen ve tvaru páru kalhot, jednalo se tedy pravděpodobně o dekorativní trofej. Dílo je archeologickým dokladem obchodních styků mezi Střední Asii (helénistickými královstvími) a Tarimskou pánví (okrajovou oblastí čínského světa). Významnou lokalitou pro dokumentaci styků mezi územím Persie a Číny jsou také tzv. “hroby Astana”, série podzemních hrobek v blízkosti tehdejšího významného regionálního města Kao-čang a přibližně 42 km vzdáleného od města Turfan. Lokalita pokrývá přibližně 10 čtverečných kilometrů, na kterých bylo nalezeno přes 1000 hrobek používaných od roku 200 po Kr., tvořených v uniformním stylu, s podlouhlým schodištěm svažujícím se do menší (přibližně dvoumetrové) místnosti s vyvýšenou platformou s tělem a dary. Obličej zesnulých byly překryty látkou, která v některých případech nese znatelné perské motivy a dá se tedy předpokládat, že perské tkadlecké umění si v Číně udrželo popularitu po několik staletí.

Velké oblibě se také těšily koně, především po Čchang Čchienově výpravě, kdy donesl císaři Wu-ti zprávy o výborných “koních potících krev” (přezdívkou získaly díky svému charakteristickému vzhledu způsobeným kožním parazitem)⁵⁴, pocházejících z oblasti

⁵² Ball W. 2004, s. 137

⁵³ Rashke G. M. 1988, s. 652

⁵⁴ Foltz C. R. 2000, s. 3

Fergany (Ta-Jüanu). Roku 106 př. Kr. měl dle Knihy Pozdní Chan Čchang Čchien vykonat obchodnickou misi s velkým množstvím hedvábí a zlata, které měl za koně vyměnit. V pozdějších pramenech se tyto koně objevují pod názvem “božské koně” nebo “nebeské koně” (původně se tak nazývali koně Wusunů, ale ti byli po setkání s koňmi z Fergany Čňany přejmenováni na “koně nejzazšího západu”).⁵⁵ Vojenskou výpravu pod velením generála Li-Kuanga roku 104. př. Kr. za účelem zisku území Fergany silou lze pokládat za první otevření obchodních cest a získání její východní části pod kontrolu dynastie Chan.⁵⁶ Předpokládá se, že tak velký zájem koně vzbuzovali u císaře Wu-ti proto, že sami Čňané měli na svém území přístup pouze ke koním identifikovaným jako malé a pomalé lokální plemeno koně Převalského a císař považoval jako nejúčinnější taktiku proti úderům Siung-nu vytvořit silnou a mobilní kavalérii za pomoci nejlepších dostupných jezdeckých zvířat.⁵⁷ Popularitu těchto zvířat za dynastie Chan můžeme sledovat i v umění, především díky častým nálezům jezdeckých sošek v hrobkách – mezi nejznámější objevy tohoto typu patří tzv. “Nebeský kůň” z hrobky generála z 2. stol. př. Kr., odkryté roku 1969 poblíž města Sian.⁵⁸ Dílo zobrazuje koně v trysku, se zdviženým ocasem a pouze jedním kopytem dotýkajícím se země, ztvárněným do formy vlaštovky (viz. příloha č. 8). Obchod s koňmi probíhal i mimo předpokládanou trasu Hedvábné stezky, například na obchodní cestě spojující jihozápadní oblasti Číny (provincie S'-čchuan a Jünnan) s Tibetem a Indií, po níž vyváželi Čňané především čaj, cukr a sůl.⁵⁹

Mezi další požadované komodity patřily především pistáciové oříšky a šafrán z Persie; kadidlo, aloe a myrha ze Somálska; santál bílý z Indie a skleněné výrobky z Egypta.⁶⁰ Z římské nabídky projevovali Čňané zájem především o skleněné výrobky ze Sýrie a Alexandrie (z té pochází také dvě perly zdobící oči draka dynastie Chan)⁶¹, zlatem vyšívané koberce a oblečení, textilie zdobené azbestem (použití azbestu dokladuje již Strabón a Plinius Starší) a tzv. “mořské hedvábí” (jedná se o jemná vlákna produkovaná mlži, kterými se přichytávají na tvrdé povrchy).⁶² Čínské prameny také zmiňují syrské žongléry, kteří se v záznamech objevují v rozmezí 2. stol. př. Kr. - 2. stol. po Kr.

⁵⁵ Liščák V. 2000, s. 112

⁵⁶ Foltz C. R. 2000, s. 3

⁵⁷ Hopkirk P. 1984, s. 16

⁵⁸ *Tamtéž*, s. 16

⁵⁹ Funquan Yang, <http://www.silkroadfoundation.org/newsletter/2004vol2num1/tea.htm>, 23. 4. 2010

⁶⁰ Killion U. 2006, s. 66

⁶¹ Fergusson J. 1988, s. 590

⁶² Thorley J. 1971, s. 71-80 (77)

Dle fragmentárních nálezů (korálky a střepy nádob) se skleněné předměty těšily velké oblibě po celém území Číny, archeologické nálezy jsou doloženy na území Loulanu, Kuči, Chotanu a Turfanu. Obzvláště objevy z Loulanu a Chotanu vykazují návaznost na výrobky prvních staletí po Kr., a jejich množství dokladuje důležitou roli v obchodních aktivitách a šíření zboží. Podle tradice sahající až do dynastie Čou mělo být importované sklo využíváno jako náhražka drahých kamenů, především nefritu.⁶³ Ten byl využíván nejenom jako surovina pro výrobu luxusních ozdobných předmětů, ale také byl použit při tvorbě pohřebních zbrojí aristokracie počátku období dynastie Chan – ty byly objeveny archeology roku 1968 při průzkumu hrobek Liu Šenga a jeho choti Dou Wan. Jejich pohřební oděv se skládal z 2498 kusů nefritových plátků, spojených více jak kilogramem zlatých drátků. Nejedná se však o první objev velkého množství nefritu, v hrobce Fu-chao, královny dynastie Šeng, zesnulé okolo roku 1200 př. Kr., bylo objeveno na 700 předmětů z nefritu, z nichž znatelná část byla mnohem starší než královna samotná.⁶⁴ Jednalo se tedy o častý artefakt mezi tehdejší majetnou šlechtou, dochovaný v malém množství především díky aktivitě vykradačů hrobek.

Plinius Starší se v souvislosti s mezinárodním obchodem zmiňuje, že již v 1. stol. př. Kr. docházelo k značnému odlivu stříbra a zlata východním směrem – zájem o drahé kovy měl panovat jak na území Indie, tak na území Číny (Plinius odhaduje každoroční částku plynoucí východním směrem za císaře Nerona na 100 milionů sesterciů). Tento trend se udržel déle než pět staletí, během kterých proudily ze Západu převážně drahé kovy (Evropa vyjma Byzance neměla k dispozici luxusní suroviny, o které by byl na Východě zájem), zatímco v opačném směru plynulo vysoce žádané exotické zboží.

Po cestě se samozřejmě kromě materiálních komodit šířily i ideologie a náboženství. Do třetího století po Kr. můžeme na Hedvábné stezce dokladovat především šíření buddhismu. K jeho šíření z území Indie přispěly především státy Ta-sia (Baktrie) a Ta Jüe-č' za pomoci indo-řeckých (řecko-baktrijských, 2. století př. Kr. - 1. století po Kr.) a indo-skythských (od 1. poloviny 1. století po Kr.) dynastií vládnoucích v severovýchodní Indii.⁶⁵ Velkou měrou se na šíření buddhistického náboženství podílel král Ašóka (panovník maurijovské říše v Indii, vládnoucí přibližně v mezi roky 273 – 232 př. Kr.), panující tedy v době nezávislosti Baktrie. Buddhistická doktrína se šířila severozápadním směrem a spojila se s helénistickými elementy.⁶⁶ Buddhismus se poté prosadil na území Východního Turkestánu, především za přispění kušánských vládců ve druhém století po Kr., kteří buddhistické

⁶³ Liščák V. 2000, s. 133

⁶⁴ Frances W. 2004, s. 26

⁶⁵ Liščák V. 2000, s. 173

⁶⁶ Barnes L. G. 1995, s. 175

náboženství prosazovali a ovládali důležitou oblast Chotanu v Západním kraji, díky čemuž zajistili jeho rozšíření (především v centrech Chotan a Kuča). Mezi největší náboženské patrony této doby patřil kušánský král Kaniška, který měl v hlavním městě říše Pěšáváru nechat vybudovat “klášter a stúpu tak velkolepé, že byly považovány za div světa” a blízka Taxila se měla za jeho vlády stát náboženským centrem s několika kláštery, schopnými pojmout 2 - 3 tisíce mnichů.⁶⁷ Archeologicky jsou buddhistické lokality na území Číny doloženy (jeskynní chrámy a stúpy) od 3. století po Kr. podél Hedvábné stezky od středoasijského Chotanu, Kuči a Turfanu přes Tunchuang a Lan-čou až po Maj-ťi-šan ve střední Číně.

Významné kultury na Hedvábné stezce

Skýtové (Sakové) - Skýtové byli etnikum nomádských kmenů, pocházejících původně z území Iránu, s centrem v oblasti Sedmiříčí a Džungarské pánve ve Východním Turkestánu. Archeologické výzkumy odhalily jedno z významných center severně od Tchien-šanu, pocházející z poloviny 1. tisíciletí př. Kr. Pro tuto kulturu jsou typické tzv. “kurgany” (odvozeno od tureckého slova označující “hrad”), mohylové hrobky, často s bohatým inventářem čítající charakteristické zbraně, umělecké výrobky ve “zvěrném stylu”, koňské postroje, zlaté předměty, hedvábí a lidské oběti.⁶⁸ Hrobek existovalo více typů, rozdělených podle významu pohřbeného, od obyčejných až po tzv. “královské kurgany”. Těla mrtvých jsou obvykle ve velmi dobrém stavu díky technikám mumifikace a permafrostu na území jižního Ruska. Mezi nejvýznamnější nálezy objevené v kurganech lze zařadit nález tzv. “Pazyryckého koberce”, nejstaršího dochovaného vlněného koberce orientálního typu, s motivem pasoucích se jelenů (viz. příloha č. 7). Na lokalitě Pazyryk, nacházející se v pohoří Altaj na území Sibíře, bylo objeveno pohřebiště, spadající do doby železné (6. stol. př. Kr. - 3. stol. př. Kr.) a dle nálezů značného množství artefaktů, tři metry vysokého pohřebního vozu a tzv. “Ledové princezny” lze předpokládat, že zde kultura vzkvétala, pravděpodobně díky kontaktům s kupci, karavanami a napojením na obchodní stezky. Počátky obchodu s cennými artikly je u Skýtů a ostatních nomádských kmenů připisován snaze odlišit vládnoucí vrstvu od nižší třídy za pomoci zboží nedosažitelného pro obyčejný lid, tzn. velmi nákladného a pocházejícího ze vzdálených končin.⁶⁹ Dalším dokladem skýtské kulturní úrovně je poklad z

⁶⁷ *Tamtéž*, s. 175

⁶⁸ Baldick J. 2000, s. 35–36

⁶⁹ Rashke G. M. 1988, s. 609

Tillia Tepe (spadá pod území tehdejší Baktrie), nalezený v hrobě pěti žen a jednoho muže, datovaný do 1. stol. př. Kr. a čítající několik tisíc exemplářů šperků, z materiálů jako je zlato, tyrkys nebo lapis lazuli. Nález dobře dokladuje ovlivnění skýthských umělců helénistickým uměním – např. díky zobrazení erotků nebo prstenu s vyobrazením Athény a jejím jménem v řečtině. Tento vliv může být připsán seleukovské říši, řecko-baktrijskému království a indo-řeckému království a dokladuje množství kulturních složek na území Baktrie. Unikátní je také dochování skytských “erbovních pečeti”, zvaných *tamga*. Ty měly sloužit jako označení jednotlivých rodin, klanů a později států – při rozšíření významu *tamgy* bylo zvykem přidat nový znak do původní značky, z důvodu uchování tradice. Díky tomu je možné sledovat vývoj a přesuny nejen etnika, ale i jednotlivých rodin. Inspiraci čínského umění Skýty lze dobře sledovat na obdélníkových destičkách ze zlata a bronzu (alternativně z jadeitu a steatitu) s motivem stepí a zvířaty uprostřed boje, datovaných především do 4 - 3. stol. př. Kr.

Siung-nu (Hunové) – Hunové byli kočovné kmeny zformované na území dnešního Mongolska během počátku 1. tisíciletí př. Kr., a pocházející pravděpodobně ze sibiřské turkické rodinné větve.⁷⁰ Největšího rozmachu se dočkala kultura v 3. a 2. stol. př. Kr., za vlády vládce (*šanjü*) Motuna (209 - 174 př. Kr.)⁷¹, který si podrobil okolní kmeny a založil říši ohrožující území Číny. Území jím ovládané mělo zahrnovat jako hraniční body Bajkal na severu, Ordos na jihu a řeku Liao-che na východě. Postupnou expanzí se území rozšířilo i do oblasti Východního Turkestánu a došlo k založení hlavního města říše známého z čínských pramenů pod názvem Lung-čcheng (“Dračí město”), situovaného do místa dnešního Archangajského ajmaku v Mongolsku. Moc celé říše postupně oslabovala během konfliktu s dynastií Chan (v letech 27 př. Kr. - 87 po Kr. byl díky tomuto konfliktu výrazně ochromen provoz na hlavní trase Hedvábné stezky)⁷² a během 1. stol. po Kr. vedla k rozdělení Siung-nu na severní a jižní větve (rozdělení bylo také způsobeno tlakem tunguzko-mongolských Sienpiů). Severní větev byla následně rozvrácena nápirem Chanů (v bitvě o Ikh Bayan roku 89 po Kr.), Sienpiů a jižní větve, která uzavřela mír s Chany a která byla po krátkém klidovém období vytlačena kmenem Sienpů do Džungarska, a odkud započala následně ve 4. stol. po Kr. své tažení do Evropy (zde jsou známi jako Hunové). Siung-nu během svého raného ohrožování čínských území nepřímo napomohli rozvoji obchodní sítě Hedvábné stezky, když donutili dynastii Čchin spojit ochranné hradby jednotlivých knížectví v proslulou

⁷⁰ Šíma J. 1998, s. 76

⁷¹ Liščák V. 2000, s. 209

⁷² Šíma J. 1998, s. 79

“Dlouhou zeď” (známá též pod názvem Velká čínská zeď), v jejímž pásmu se budovaly vojenské a obchodní osady.⁷³ V poslední dekádě 2. stol. př. Kr. měla být Dlouhá zeď v důsledku náporu Siung-nu prodloužena západním směrem a měřit tak více než 320 kilometrů a čítat na 570 hlídkových věží.⁷⁴

Vykopávky pozůstatků Siung-nu byly prováděny především na území Vnitřního Mongolska, u jezera Ordos a dále v severní části Mongolska – známá je např. lokalita Noin-Ula, ve které byly nalezené královské hrobky s portréty dokazující prolinání kultury Siung-nu s čínskými sousedy. Archeologické práce zde započaly roku 1924 a odhalily v hrobkách velké množství dochovaného organického materiálu, zachovaného díky zaplaveným interiéřům (jednalo se o dřevem obložené komnaty zdobené textilem) a dále jeden exemplář čínského lakovaného zboží, datovaného do roku 4 po Kr. K význačným objevům došlo také na lokalitě Gol Mod I, kde byly v jedné z největších doposud nalezených hrobek příslušníka elity Siung-nu nalezeny pozůstatky čínského vozu a na lokalitě Tamiryn Ulaan Khoshuu, kde bylo při odkrývání hřbitova Siung-nu v pěti hrobech objeveno množství artefaktů, sloužících jako důkaz pro styky mezi Čínou a nomádkým etnikem – mince, lakované zboží a bronzová zrcadla.⁷⁵ Zálibu v hedvábí dobře dokladují nálezy velkého množství chanského hedvábného materiálu v hrobkách na lokalitě Oglakty, není však možné považovat Siung-nu za prostředníky obchody mezi Římem a Čínou, protože hedvábí bylo obvykle získáno jinými prostředky než obchodní cestou za účely komerce – jednalo se obvykle o tribut nebo kořist.⁷⁶ Nobilita byla pohřbívána v kurganech (archeologické doklady především na lokalitě Noin-Ula), zatímco pohřby Siung-nu z nižších vrstev byly skromnější, dobře doložené na nálezech 214 hrobů na nekropoli lokality Sudzhinsk a 260 hrobů na lokalitě Derestui.⁷⁷

Kmeny Jüe-č’ - Názory na původ Jüe-č’ů, kteří do 2. století př. Kr. obývali prostor Kansuského úvalu v oblasti Tun-chuangy jsou dosud nejednotné. Ve druhém století př. Kr. byli nuceni území opustit v důsledku nátlaku Siung-nu, a došlo k jejich posunu na západ a rozdělení na dvě větve – tzn. “Malí Jüe-č’ové” se usídlili v tibetském pohraničí (a později se přesunuli do Lan-čou), zatímco “Velcí Jüe-č’ové” osídlili oblast Tarimské pánve, odkud byli pod náparem Wusunů vytlačeni dále na západ do Baktrie, a kde posléze vyvrátili

⁷³ *Tamtéž*, s. 78

⁷⁴ Rashke G. M. 1988, s. 616

⁷⁵ Waugh C. D. (University of Washington), <http://www.silkroadfoundation.org/toc/index.html>, 23. 4. 2010

⁷⁶ Rashke G. M. 1988, s. 620-621

⁷⁷ *Tamtéž*, s. 613

řeckobaktrijskou říši (v čínských pramenech je zmiňována jako Ta-sia) a založili vlastní Kušánskou říši (v pozdějších západních pramenech byla geografická sféra jejího vlivu označována jako Tocharistán), ovládající v období 1. stol. př. Kr. - 3. stol. po Kr. území dnešního Afghánistánu, Tádžikistánu, Uzbekistánu, Pákistánu a severní Indie. Během tohoto časového úseku se stala důležitým kulturním pojítkem mezi západními a východními vlivy a významnou součástí Hedvábné stezky (oblíbeným obchodním artiklem Kušanů mělo být koření). Specifickým kušánským uměním se stalo tzv. "gandhárské umění", spojující řecké umění s východním vlivem buddhismu (ten měl být největší za vlády Kanišky) a tvořící tak první antropomorfní podoby Buddhy (do té doby bylo zvykem zobrazovat postavu Buddhy pomocí symbolů jako je např. kolo dharmy) jako syntézu výrazových prostředků antického umění a buddhistické tradice. Důležitou nálezovou roli hrají mince, s vyobrazením početného kušánského panteonu (řecká, íránská a indická božstva, později i Buddha) s nápisy v různých jazycích (včetně řečtiny), a dokladující inspiraci Římem ve váze mincí (váha mincí se vždy blíží římskému *aureu*) a ve stylu portrétního zobrazení, naznačující rozšiřující se styky mezi oběma říšemi za vlády Kudžúly Kadfisa, kdy se na rubu mincí objevuje namísto zobrazení božstva portrét římského císaře, pravděpodobně Augusta.⁷⁸

O rané kušánské historii a detailech vztahů mezi Kušány a Římany se dozvídáme mnoho z díla *Periplus Maris Erythraei* (*Periplus Erythrejského moře*), které zaznamenává kušánský vliv v oblasti Indu a setkání Kušanů s římskými kupci, kteří obchodovali na trase mezi egyptskými přístavy a pobřežím Indie (kušánská kontrola delty Indu je kladena do období 85-100 po Kr.).⁷⁹ Kušáni již v této době znali cenu hedvábí, které se k nim dostávalo přes Pamír a po toku Indu, a snažili se proto svůj vliv v oblasti rozšířit. Kromě hedvábí projevovali římsí obchodníci zájem o tyrkys, lapis lazuli a zvířecí kožešiny pocházející z území Afghánistánu a Střední Asie. Z kušánské strany byla největší poptávka po kvalitních stříbrných a zlatých mincích, která byla však neuspokojena po Vespasiánově nástupu roku 69 po Kr. a omezení odlivu drahých kovů z území římské říše. Tato poptávka měla být podle teorie W. W. Tarna způsobena především díky nedostatku drahých kovů v kušánské doméně, kterou však M. G. Rashke odmítá a dokladuje přítomnost několika starověkých zlatých a stříbrných dolů na tomto území.⁸⁰ K změně mělo dojít po Trajánově druhé dácké válce, kdy měla římská říše dle Cassia Diona (68,14) získat na 2.250.000 kilogramů zlata a 4.500.000 kilogramů stříbra, což vedlo k příjezdu kušánských vyslanců (Cassius Dio, 68,15) a znovuzavedení pravidelného obchodu mezi oběma stranami. Tyto pramenné důkazy potvrzují

⁷⁸Thorley J. 1979, s. 183

⁷⁹*Tamtéž*, s. 184

⁸⁰Rashke G. M. 1988, s. 631

archeologické nálezy numizmatického materiálu, kdy se za vlády Kudžúly Kadfisa objevují bronzové mince průměrné kvality a velmi málo stříbrných ražeb, zatímco za vlády Vimy Kadfisa se objevují nové zlaté mince následující římský váhový standard a styl. Tuto teorii však M. G. Rashke vyvrací.⁸¹ Vzkvétající obchod dále dokládá nález čtyř pokladů obsahujících římské mince z druhého století na území Gandháry, odpovídající Trajánově změně Vespasiánovy ekonomické politiky.⁸² V jižních tamilských královstvích, ve kterých byly běžné mince z doby mezi vládou Augusta a Nera, se však mincí z druhého století objevuje velmi málo (Wheeler dokladuje pouze jeden poklad a nález samostatné mince), což se pravděpodobně způsobeno přesunem center obchodu. Pokračující obchodní styky potvrzuje nález z Ahin Poš Tepe v Džalalabádu, kde byly v depozitu objeveny tři římské *aurei*, jedna Domiciánova mince, jedna Trajánova mince, jedna mince s vyobrazením Sabiny (manželka Hadriána, mince je datována do roku 137 po Kr.), společně s deseti mincemi Vimy Kadfisa, šesti Kaniškovými mincemi a jednou mincí z období vlády Huvišky (měl vládnout přibližně mezi lety 140 - 180 po Kr.). Ačkoli není důkaz o přítomnosti římských občanů v kušánské společnosti, některé nálezy jí naznačují, například tzv. "Begramský poklad" z begramské oblasti "Nového královského města" doložil velké množství předmětů indické, čínské a především západní výroby. Jedná se o štučky, bronzové a slonoviny z Indie, lakované zboží z Číny, skleněné nádoby ze Sýrie nebo Egypta, a dále bronzové mísy, minciřské formy s vyobrazením Minervy a Marta, bronzové figurky klasických postav, bronzové podnožky pro lampy a sádrové medailony využívané kováři při reliéfním zdobení. Všechny předměty v pokladu byly datovány do doby mezi pozdním prvním stoletím a raným třetím stoletím po Kr. Dále zde byly nalezeny mince v rozpětí od vlády Kanišky do vlády Vásudévy (vládl na přelomu 2. a 3. stol. po Kr.). Předpokládá se, že zmiňované exotické předměty byly odejmuty karavanám jako daň za umožnění cestování a obchodu. Dle archeologických nálezů (např. v Taxile) lze usuzovat, že mezi oblíbené západní zboží patřily, skleněné výrobky, stříbrné výrobky, drahokamy a sošky.⁸³ V Begramu byl také nalezen jeden z nejpůsobivějších římských depozitů skleněných výrobků, datovaný v rozpětí 50 - 125 po Kr.⁸⁴

Sogdové – Sogdové byli etnikum íránského původu, sídlící od 1. tisíciletí př. Kr. v oblasti mezi Amudarjou a Syrdarjou (Chorézm do sogdského území nepatřil). Pozdní území Sogdiany 1 - 2. stol. po Kr. již pokrývalo menší oblast, s jižní hranicí tvořenou Zeravšánským

⁸¹ Tamtéž, s. 639

⁸² Thorley J. 1979, s. 185

⁸³ Thorley J. 1979, s. 188

⁸⁴ Ball W. 2004, s. 136

horským pásem namísto Amudarje. K jejich přesunu do oblasti Východního Turkestánu došlo v 4 - 3. stol. př. Kr., zřejmě v důsledku krvavých válek za Alexandra Makedonského a povstání domácího obyvatelstva.⁸⁵ Z pramenů vyplývá, že Sogdové byli národ obchodníků a jejich sídliště se nalézala na mnoha frekventovaných místech Hedvábné stezky – měli do obchodu dokonce vkládat tolik úsilí, že v oblasti Chotanské pánve se pro obchodníka začalo používat výrazu “*suli*”, označující v překladu příslušníka sogdského etnika. V období mezi 2. stol. př. Kr. - 10. stol. po Kr. dominovali většině obchodu na Hedvábné stezce (počátek jejich obchodnických aktivit je podle teorií kladen do období vzestupu Kušanů)⁸⁶, dováželi do Číny hrozny, vojtěšku, stříbrné sásánovské výrobky, skleněné výrobky, středomořský korál, mosazné podobizny Buddhy, vlněné oblečení z Říma a baltský jantar a naopak vyváželi papír, měď a hedvábi.⁸⁷ Ačkoli byli Sogdové dobří obchodníci, archeologické nálezy dokazují, že velikost jejich měst a umělecká kultura byly do jisté míry omezené. Největší sogdské město Erkurgan/Nasaf (dnešní Uzbekistán) mělo mít ve 4. stol. po Kr. rozlohu pouze 150 hektarů, Samarkand (Afrasiab) měl pouze třetinu z původních 220 hektarů za Achajmenovské dynastie a Řeků. Vykopávky také nedoložily styky s cizinci, nanejvýše kontakty na úrovni regionální výměny – zdá se tedy, že Sogdiana prakticky přežívala na zemědělství a kontaktu s okolními nomády.⁸⁸ Archeologické materiály prokazují, že sogdská kultura byla prakticky totožná s kulturami jižně od zeravšánského horského pásu.⁸⁹ V 8 - 7. stol. př. Kr. dochází v Sogdianě k nahrazení polozemnicových osad většími městy jako Kok-tepe a Samarkand, kde studie prokázala stavbu hradeb a použití zavodňovacích kanálů. V 7 - 6. stol. př. Kr. nastává nový kulturní vývoj, jehož charakteristické znaky byly archeologicky doloženy na území Baktrie, Margiany, Parthie a v pozdější fázi také Chorézm (patří sem například cylindrická keramika vyráběná na hrnčířském kruhu a dále velký typ nepálené cihly), ale na žádném území situovaném severovýchodním směrem, díky čemuž vznikají teorie, nabízející možnost, že Sogdiana se v 7 - 6. stol. př. Kr. rozkládala na větším území, než je obvykle uváděno. Pro tuto dobu není specifikováno žádné hlavní administrativní a politické centrum.⁹⁰

Kulturní změny způsobené připojením území Baktrie, Sogdiany a Chorézm k Achajmenovské říši Kýrem Velikým v druhé polovině 6. stol. př. Kr. se neprojeví okamžitě, archeologické nálezy dokladují charakteristickou íránskou keramiku (otevřené formy

⁸⁵ Liščák V. 2000, s. 208

⁸⁶ Whitfield S. 2004, s. 21

⁸⁷ Frances W. 2004, s. 65–68

⁸⁸ Whitfield S. 2004, s. 20

⁸⁹ Marshak I. B. (The Hermitage Museum, St. Petersburg),
<http://www.silkroadfoundation.org/newsletter/december/archaeology.htm>, 24. 4. 2010

⁹⁰ Marshak I. B. (The Hermitage Museum, St. Petersburg),
<http://www.silkroadfoundation.org/newsletter/december/archaeology.htm>, 24. 4. 2010

keramiky, jako poháry a misky) na území Sogdiany až ve 4. stol. př. Kr., za vlády pozdních Achajmenovců a během rané Helénistické periody. Vliv řecké keramiky, konkrétně kratérů a “rybích číší” na lokalitě Afrasiab, je na nálezech doložen od 3. stol. př. Kr., za vlády Seleukovců (opět nedošlo k šíření uměleckého vlivu ihned po ovládnutí Sogdiany Alexandrem Velikým ve dvacátých letech 4. stol. př. Kr.). Během řeckého období převažují v architektuře orientální prvky, dokladované například na městské hradbě v Afrasiabu, kde je celá zeď postavena typem nepálených cihel neznámým v Řecku, s nápisem výrobce v řečtině. Hrobové nálezy dokladují především nomádské pohřby v 1. stol. př. Kr. - 1. stol. po Kr., s častými objevy oblíbených vysokých pohárků a železných hlavic šípů.⁹¹

První styky Sogdů s územím Číny jsou kladeny do let 329 - 328 př. Kr., kdy se měla část Sogdů po pokoření jejich domoviny Alexandrem Velikým vydat východním směrem až k území Číny, a pravděpodobně tak vytvořit budoucí obchodní síť mezi Samarkandem a čínským územím. Pramenné důkazy však mluví o oficiální návštěvě sogdských velvyslanců na čínské půdě až v letech 29 a 11 př. Kr., kde měli Sogdové projevit zájem o obchodní styky s čínským územím (Kniha Pozdní Chan). O osídlení Číny Sogdy není příliš mnoho informací, ale předpokládá se, že jejich přítomnost byla početná především v provincii Kansu (z města Lančou s dochovala písemná zmínka o přítomnosti Sogdů v roce 227 po Kr.).⁹² Důležitým pramenem prokazujícím styky Sogdů s východem jsou tzv. “Sogdské dopisy”, objevené Aurelem Steinem v ruinách strážní věže dynastie Chan (věž se nachází 90 kilometrů od města Dunšang a její zničení je datováno do roku 313).⁹³ Dopisy byly odeslány na západ sogdským kupcem žijícím v Kansu, pojednávají o politických nepokojích v severní Číně, funkci obchodní sítě Sogdiany a v textu je také poprvé při zmínce o kmenech Siung-nu použito novější jméno, používané později v Evropě, Hunové (“Xwn”).

Parthové – Parthská říše, tvořená iránsko-perským etnikem obývajícím oblast dnešního Blízkého Východu, existovala mezi lety 247 př. Kr. - 224 po Kr., a tvořila stálou východní hranici římské říše. Na vrcholu moci říše ovládala území tzv. “Velkého Iráku” (území mezi Kavkazem a řekou Indus), Mezopotámie a Arménie, ačkoli byla tvořena množstvím malých království fungujících na bázi vazalského systému. Říše byla prakticky v neustálém válečném stavu, způsobeným snahou udržet všechny vazalské státy pod kontrolou

⁹¹ Boris I. Marshak (The Hermitage Museum, St. Petersburg),

<http://www.silkroadfoundation.org/newsletter/december/archaeology.htm>, 24. 4. 2010

⁹² Vaissière É., http://www.silkroadfoundation.org/newsletter/december/new_discoveries.htm, 24. 4. 2010

⁹³ Vaissière É., http://www.silkroadfoundation.org/newsletter/december/new_discoveries.htm, 24. 4. 2010

a dále konflikty s Římem na západě a nájezdy kmenů z východu (Sakové a kmeny Jue-č'). K prvnímu většímu ovlivnění obchodu na Hedvábné stezce došlo během parthsko-seleukovského konfliktu, kdy Mithridatés roku 167 př. Kr. uspěl v obléhání města Herát (město mělo být za dob Alexandra Makedonského nazýváno Artacoana), důležitého města na území dnešního západního Afghánistánu, spojujícím obchodní stezky z Blízkého Východu, Střední Asie a Jižní Asie, a díky tomu došlo k přerušení obchodního spojení s Indií a rozdělení helénistického světa parthskou říší na dvě části. Po ovládnutí Mezopotámie umožnila tato situace Parthům účast na obchodu s exotickým zbožím ve výhodné roli prostředníků (Parthové ovládali celé území mezi východní hranicí římské říše a západní hranicí dynastie Chan). K prvnímu kontaktu mezi Čínou a Parthy mělo dojít roku 128 př. Kr., poté, co Čchang Čchien strávil rok v Baktrii a informoval císaře Wu-ti o příznivých obchodních podmínkách. Vládce následně vypravil velvyslance, kteří dorazili na Mithridatův dvůr roku 115 př. Kr. a dohodli vzájemné přátelství a pravidelný obchod.⁹⁴ Tato událost je doložena v *Knize Pozdní Chan* 2.1.4 a 2.2.3, která zmiňuje přijetí čínských vyslanců s velkou pompou. Touto událostí mělo dojít k otevření Hedvábné stezky směrem na západ a následnému vzestupu parthské říše díky ziskům plynoucím z obchodu. Čínské pramenné důkazy dále zmiňují Arsakovskou dynastii (v pramenech je nazývána Anxi) v souvislostech s dobrými diplomatickými vztahy s krajinou Loulan roku 68 př. Kr. (*Knihy Pozdní Chan* 2.2.4), ve spojitosti s nátlakem nomádských kmenů Siung-nu roku 35 př. Kr. na její východní hranice (*Knihy Pozdní Chan* 2.2.4), je zaznamenán zájem parthské říše o udržení role prostředníka na Hedvábné stezce, pokusy o zabránění přímých styků Číny a Římské říše (*Knihy Pozdní Chan* 2.3.5) a také část popisující cestu vyslance Gan Jinga, pověřeného generálem Ban Chaem k navázání styku s Římem. V tomto případě se dozvídáme: "Devátého roku (tzn. roku 97 po Kr.), během vlády císaře He, vyslal generál protektor Ban Chao Gan Jinga do Da Čchin (tzn. do Říma). Ten dosáhl Ťiaooci (Characéné) a Sibir (pravděpodobně Susiany) vedle velkého moře."⁹⁵ *Knihy* dále podává zprávu o jeho odrazení od cesty parthskými mořeplavci, a dokladuje tím nejzazší doloženou přítomnost vyslanců Číny během starověku (dle historických pramenů).

Číňané měli při obchodu s Parthy zájem především o zboží pocházející převážně z území římské říše, dle dochovaných pramenů se mělo jednat o zlato, stříbro (pravděpodobně z území Španělska), drahé kameny, korály, jantar, zelený jadeit, zlatem prošívané koberce a azbestové oblečení. Parthové měli také hrát velkou roli při šíření buddhismu východním

⁹⁴ Debevoise C. N. 1968, s. 42-43

⁹⁵ Hill E. J. 2009

směrem, kdy se měl roku 148 po Kr. An Šigao (jedná se o počínštění parthského jména, předpona *An* značí cizince pocházejícího z území Parthie), parthský šlechtic, zřeknout možnosti vládnout, aby mohl šířit buddhismus jako misionářský mnich v Luoyangu. Zde měl přeložit více než dvanáct indických buddhistických textů do čínštiny a stát se tak prvním zmiňovaným překladatelem buddhistických děl v čínských pramenech.⁹⁶

Styky mezi Čínou a římskou říší

Počáteční bod rozvoje styků Číny a západního světa je zavedení nové politiky dynastie Chan od roku 130 př. Kr., zaměřené na získání co možná nejmocnějších spojenců proti ohrožení ze strany Siung-nu. Po vyslání ambasadora Čchang Čchien (Zhang Qian) a jeho reportech z navštívených zemí se císař Wu-ti rozhodl navázat přátelské styky s pokročilými civilizacemi na Západě (Fergana, Baktrie, Parthská říše), jak nám popisuje dílo *Kniha Pozdní Chan*. Zprávy Čchang Čchien čítají země Ta-jüan (Fergana, jméno Ta-jüan je odvozeno ze slova “Yona”, označující Řeky, kteří tento region obývali v 4. stol. př. Kr. – 2. stol. po Kr.), Jueči (pravděpodobně území Tocharů), Tasia (Baktrie), Šendu (Indie), T’aoči (Mezopotámie), Ansi (území Arsakovců) a území Wusunů. Dle *Knihy Pozdní Chan* začali Číňané na tato území pravidelně vysílat svá poselstva, jejichž počet měl ročně dosahovat přibližně deseti karavan a jejichž nejzazším dosaženým bodem měla být seleukovská Sýrie. Je důležité podotknout, že tyto výpravy měly vždy politický charakter, nikoli obchodní. Ze strany Říma nastal zájem o Čínu v 1. stol. př. Kr. díky zvýšené poptávce po čínském hedvábí, dodávaného za účasti Parthů, a je doložen v díle Plinia Staršího *Naturalis historia* a díle Seneky Mladšího *Declamations Vol.I*. Rozkvět obchodních styků směrem na Východ započal pro Řím dobytím Egypta roku 30 př. Kr. a napojením se na obchodní trasy směřující do Indie, Afriky, Číny a na Přední Východ a Srí Lanku.

První kontakt mezi Římany a dynastií Chan by mohl být díky důkazným materiálům kladen do roku 36. př. Kr., kdy chanské vojsko dobylo město Li-sien a zadrželo zde 145 cizích žoldnéřů (dnes město Taras v Kazachstánu, podle teorie Homera H. Dubse mělo být město ovládáno hunským vládcem Zhizhim)⁹⁷. Li-sien bylo tehdejší označení pro území východní hranice římské říše, město bylo chráněno pro tuto oblast neobvyklou dřevěnou palisádou (použití v římské architektuře) a vojáci měli používat formaci zvanou jako testudo,

⁹⁶ E. Zurcher, 1959

⁹⁷ Dubs H. H. 1957, s. 139-148

tedy “želva” (v původních čínských pramenech označována jako “formace rybích šupin”). Je tedy možné, že se jednalo o bývalé členy Crassovy armády, zajaté po porážce v bitvě u Karrh roku 54. př. Kr. (Plinius Starší se v díle *Naturalis Historia* (VI, 16) zmiňuje o jejich zajetí a přemístění do Margiany, lokalizované do místa města Merv v dnešním Turkmenistánu). V tomto případě by se tedy jednalo o první doložené lidi ze Západu na Hedvábné stezce.⁹⁸ Tato teorie je podporována novým uměleckým směrem v Číně po bitvě s Zhizhim, který vzniká díky generálovi Šen Tangovi, který ke své zprávě o průběhu bitvy připojuje sérii maleb zaznamenávající v devíti scénách průběh bitvy v oslavném charakteru. Čínské umění do této doby neznalo *triumphus* ani *ovatio*, a proto se lze domnívat, že dílo oslavující návrat generála z bitvy vzniká díky kontaktu čínského velení se zajatými římskými legionáři. Crassova armáda byla z části složena z Pompejových veteránů, a proto lze předpokládat, že část této jednotky byla přítomna při Pompejově triumfu roku 60 př. Kr. (pouze 7 let před bitvou u Karrh) a byla schopna podat Číňanům o tomto zvyku podrobné informace.⁹⁹

Jako materiálně doložený nejzazší bod navštívený Římany na pozemním území Hedvábné stezky lze určit jeskynní komplex Kara-Kamar na území Uzbekistánu, ve kterém byl nalezen epigrafický materiál dokazující přítomnost příslušníků panonské Legio XV *Apollinaris*, datovaný do 2 - 3. stol po Kr. Nápis pochází pravděpodobně od římských vojáků zajatých během konfliktu s Parthy a přesunutých na východ jako hraniční stráž.¹⁰⁰ Archeologické objevy římského umění na území Číny nejsou příliš časté, mezi významnější nálezy patří rytý dekor z antoninské doby z lokality Ok-Eo (obchodní stanice v Mekongské deltě), římská bronzová lampa z lokality P'ong Tuk a Maximianova mince z regionu Tonkin. O přímém obchodu mezi Římem a jihovýchodní Asií tedy neexistují přesvědčivé důkazy, k šíření předmětů a komodit mohlo docházet přes indické prostředníky.¹⁰¹ Ve Střední Asii jsou nálezy častější, jedná se o mince z období Tiberia do období Justiniána a v menší míře nálezy římských nádob, terakot, skla, bronzů a šperků. Mincovní nálezy však pocházejí především z depozitů stúp, a proto je nelze považovat za přímý důkaz obchodu – nálezy z těchto kontextů kvantitativně nikdy nedosahují úrovně nálezů na území Indie.¹⁰² V potaz musíme v tomto případě brát fakt, že hedvábí bylo ve většině případů směňováno za mince – na území Číny jsou však nálezy římských mincí velmi vzácné, jedná se o několik jednotlivých nálezů a jeden mincovní depozit z Sianu, čítající šestnáct mincí z období v rozmezí vlády Tiberia a

⁹⁸ Neville-Hadley P. 1997, s. 64

⁹⁹ Dubs H. H., 1943, s. 13-19

¹⁰⁰ Ustinova Y. 2000, s. 169–179

¹⁰¹ Ball W. 2004, s. 136

¹⁰² Ball W. 2004, s. 136

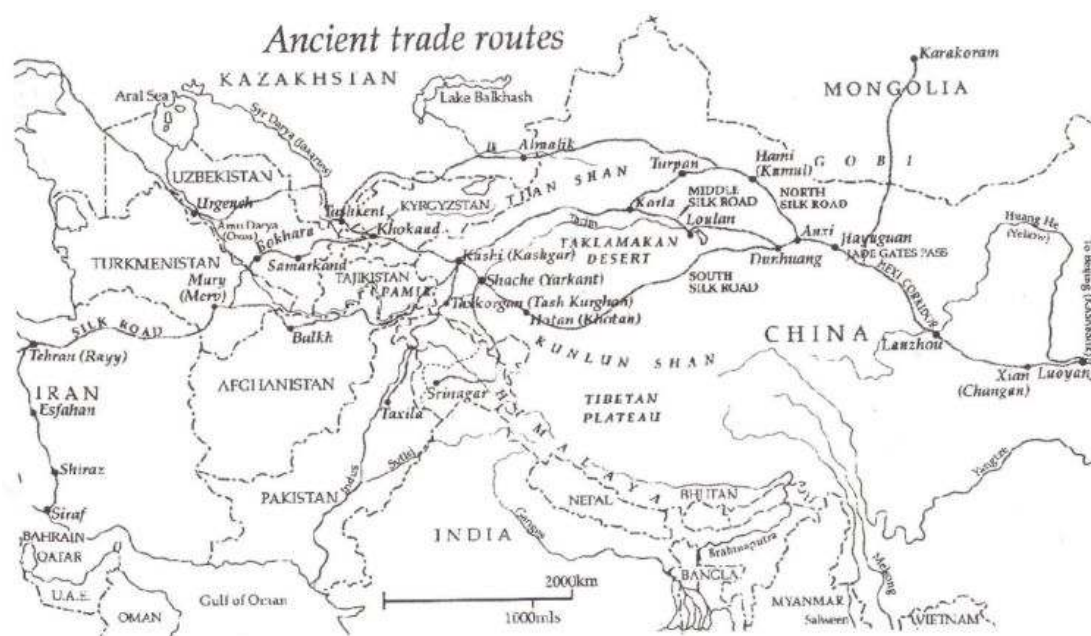
Aureliána. Obchod tak musel probíhat za pomoci prostředníků, ať již po pozemní cestě (Parthové, Kušáni, Sogdové) nebo za využití námořního obchodu (Indie).

Závěr

Jako tzv. „Hedvábná stezka“ je často označována obchodní trasa mezi Římem a Čínou, s důrazem na komoditu hedvábí. Trasa této obchodní cesty však nikdy neměla pevný charakter a měnila se v závislosti na politických vztazích mezi jednotlivými státy (rozbroje mezi dynastií Chan a kmeny Siung-nu, nástup Kušanů k moci, boje mezi parthskou a římskou říší). Obchod neprobíhal přímo mezi Římem a Čínou, ale na bázi mnoha prostředníků (Parthové, Sogdové, Kušani, Indie), a umožňoval tak šíření kultury a fúze umění. Hedvábí, ačkoliv se jednalo o velmi žádaný a exotický obchodní artikl, nikdy netvořilo majoritní komoditu v obchodu mezi Středomořím a Dálným východem. V čínských ani klasických pramenech se nenachází zmínka o žádné cestě spojující Čínu se Západem, k šíření exotického zboží docházelo především díky obchodním stykům sousedících států a říší. Archeologických nálezů není dostatečné množství a nelze je interpretovat jako přímý důkaz pro obchod mezi Římem a Čínou pomocí pozemních cest, lépe doložitelný námořní obchod taktéž neposkytuje větší množství přesvědčivých a jednoznačně interpretovatelných nálezů. Hedvábná stezka tedy může představovat romantický mýtus, který byl ve skutečnosti formující se sítí karavanního obchodu v důsledku rozšiřujících se obzorů helénistického světa a expanzivní politiky Číny za vlády dynastie Chan.

Přílohy

1)

1. Mapa předpokládané trasy Hedvábné stezky, Zdroj: *Hedvábná cesta (soubor studií)*, Praha, Dar Ibn Rušd a Česká orientalistická společnost 1998

2)

2. Obchodní stezky a centra na území Číny, Zdroj: <http://www.china-tour.cn/China-Maps/China-Silk-Road-Map.htm>, Dostupné: 20. 7. 2010

3)

Síť námořního a pozemního obchodu na území Asie, Zdroj:

<http://picsdigger.com/domain/taiwandna.com/>, Dostupné: 20. 7. 2010

4)

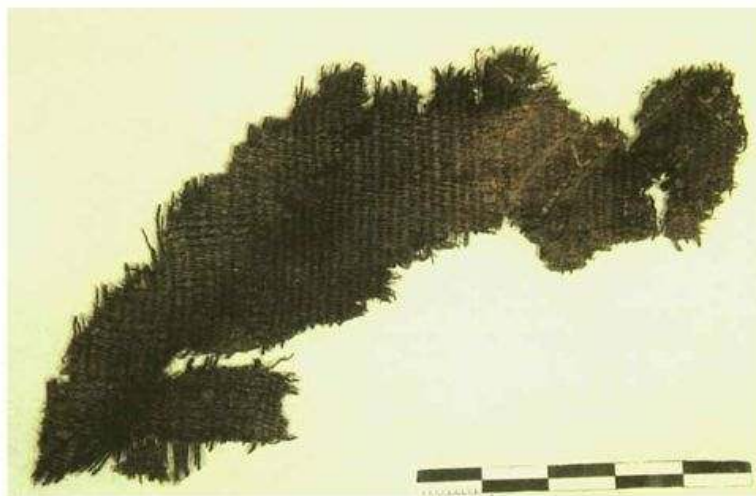

PLATE 1. Textile fragment from the female in Burial VI from the Hohmichele. Note the light-coloured embroidery threads to the upper right. These threads are thought to be silk.

4. Nález hedvábí z Hochmichele, Irene Good, Zdroj:

<http://harvard.academia.edu/IreneGood/Papers/82049/On-the-Question-of-Silk-in-Pre-Han-Eurasia>, Dostupné: 20. 7. 2010

5)

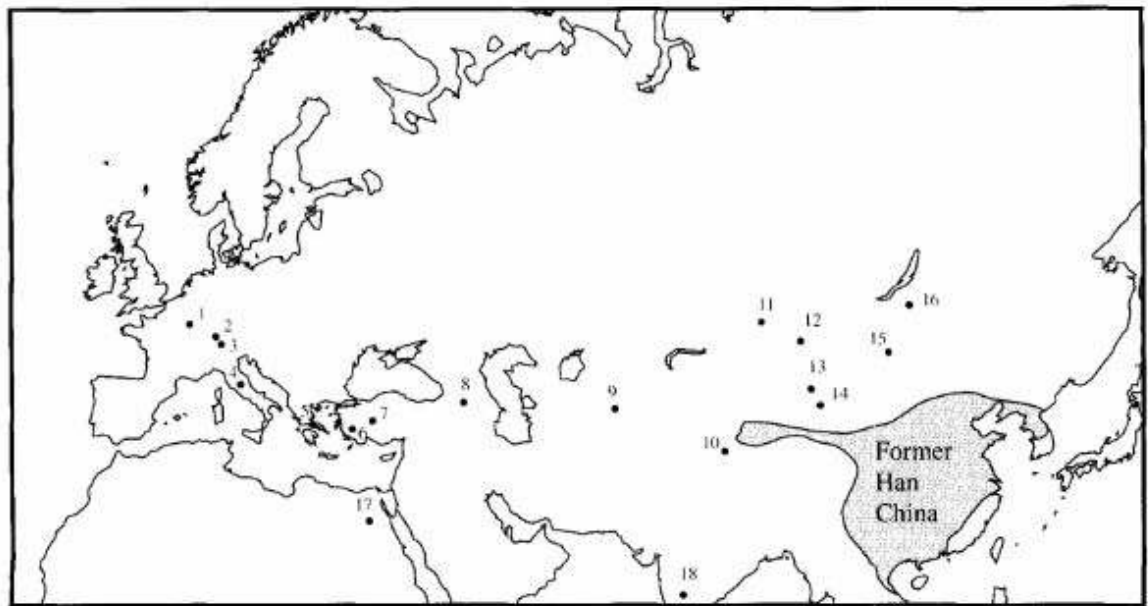

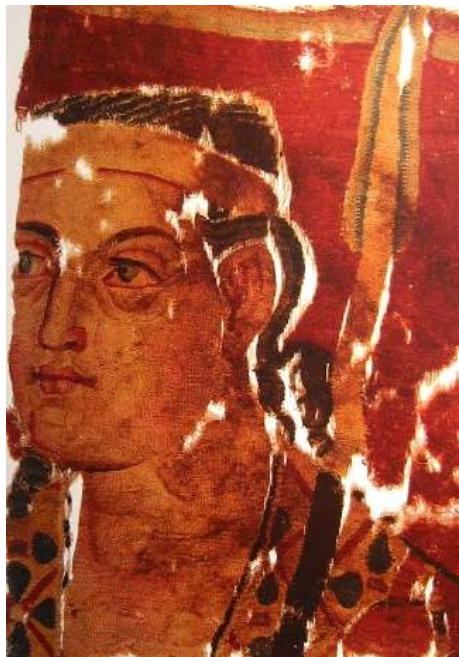
FIGURE 1. Incidence of silk or possible silk outside of China before the Former Han Period (207 BC–AD 220) and during initial attempts at formal trade with Bactria.

1 Altrier	4 Chiusi	7 Gordion	10 Niya	13 Loulan	16 Noin Ula
2 Hochdorf	5 Kerameikos	8 Toprak Kale	11 Pazyryk	14 Lop Nor	17 Deir al Medina
3 Hohmichele	6 Sardis	9 Sapalli Tepe	12 Ukok	15 Edsen Gol	18 Nevassa

5. Nálezy hedvábí z doby rané dynastie Chan, Irene Good, Zdroj:

<http://harvard.academia.edu/IreneGood/Papers/82049/On-the-Question-of-Silk-in-Pre-Han-Eurasia>, Dostupné: 20. 7. 2010

6)

6. Sampulský gobelín, Zdroj:

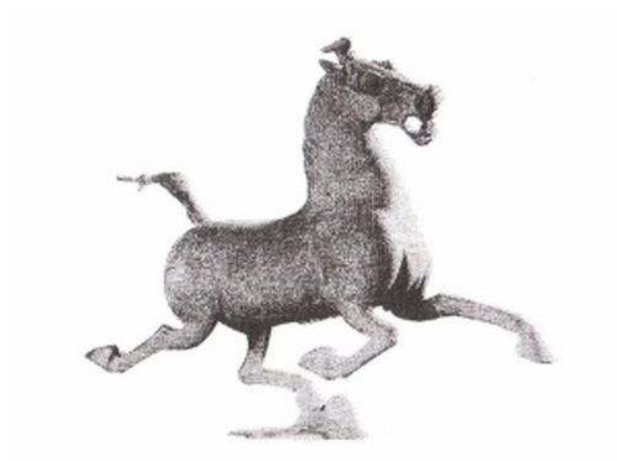
http://archaeology.about.com/gi/o.htm?zi=1/XJ&zTi=1&sdn=archaeology&cdn=education&tm=16&f=10&su=p897.9.336.ip_&tt=2&bt=0&bts=0&zu=http%3A//en.wikipedia.org/wiki/File%3AUrumsaiWarrior.jpg, Dostupné: 20. 7. 2010

7)

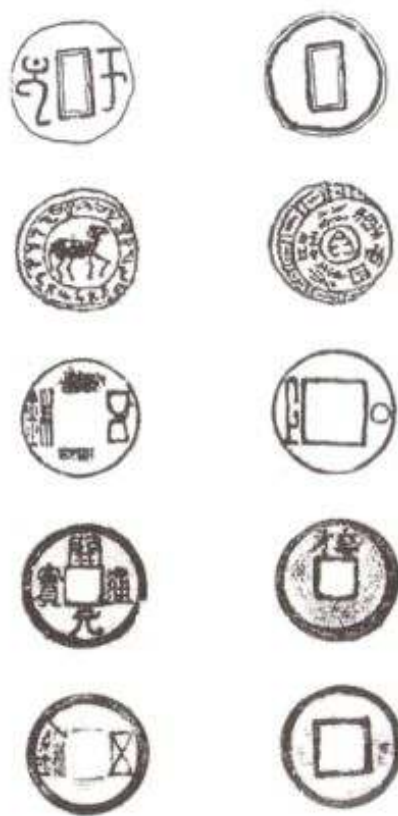
7. Pazyrycký koberec, Zdroj: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Pazyrykfull.jpg>, Dostupné:
20. 7. 2010

8)

8. „Nebeský kůň“ z Ferghany, Zdroj: *Hedvábná cesta (soubor studií)*, Praha, Dar Ibn Rušd a Česká orientalistická společnost 1998

9)

9. Ukázky mincí nalezených na území Východního Turkestánu, Zdroj: *Hedvábná cesta (soubor studií)*, Praha, Dar Ibn Rušd a Česká orientalistická společnost 1998

Seznam použité literatury

Fergusson John, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 9.2, Hildegard Temporini, Berlin & New York: Walter de Gruyter & Co., 1988, ISBN: 3110100509

Elisseeff Vadime, *The silk road: Highways of culture and commerce*, Berghan Books, 2000, ISBN: 1-57181-222-9

Liščák Vladimír, *Čína - Dobrodružství Hedvábné stezky*, SET OUT, Praha 2000, ISBN: 80-86277-11-9

Cary Max, Maes, Qui et Titianus. *The Classical Quarterly, New Series*, 6.3/4 (July-October 1956)

Rashke G. Manfred, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 9.2, Hildegard Temporini, Berlin & New York: Walter de Gruyter & Co., 1988, ISBN: 3110100509

Šíma Jiří, Liščák Vladimír, *Hedvábná cesta (soubor studií)*, Praha, Dar Ibn Rušd a Česká orientalistická společnost 1998, ISBN: 80-902510-0-5

Bergman F., *Archeological researches in Sinkiang, especially on Lop-Nor region*, Stockholm 1939

Franck M. Irene, Brownstone M. David, *The Silk Road*. New York-Oxford, Facts on File Publications 1986, ISBN: 0816011222

Frances Wood, *The Silk Road: Two Thousand Years in the Heart of Asia*, University Of California Press, 2004, ISBN: 9780520243408

Prof. Waugh Daniel (University of Washington), Adela Lee (The Silkroad Foundation), <http://www.silk-road.com/artl/srtravelmain.shtml>

Lubo-Lesičenko I. Je., *Velkij šelkovyj put'*, Moskva, Nakladatelství „Nauka“, 1988

Lattimore Owen, *Caravan Routes of Inner Asia: The Third "Asia Lecture. The Geographical Journal, Vol. 72, No. 6 (Dec., 1928)*, Blackwell Publishing,

Dien E. Albert (Stanford University),
<http://www.silkroadfoundation.org/newsletter/2004vol2num1/Palmyra.htm>

Uyghur American Association (UAA), <http://www.uyghuramerican.org/articles/37/1/Loulan-Vanished-in-Sand/Loulan-Vanished-in-Sand.html>

Sliwka Francine, Two Aspects of Serindian Art: Serindia, Where Etymology and Geography Meet, <http://www.asianart.com/forum/serindia.html>

Thorley John, The Roman Empire and the Kushans. *Greece & Rome, Second Series, Vol. 26, No. 2* (Oct., 1979), Cambridge University Press

Eckenstein, Lina, *A History of Sinai*. Adamant Media Corporation, 2009, ISBN: 1154962709

Lach, Donald Frederick, *Asia in the Making of Europe: The Century of Discovery. Book 1*. University of Chicago Press, 1994, ISBN: 0226467562

Foltz C. Richard, *Religions Of The Silk Road: Overland Trade And Cultural Exchange From Antiquity To The Fifteenth Century*, St. Martin's Griffin, 2000, ISBN: 0-31223-338-8

Young S. Rodney, The Campaign of 1955 at Gordion: Preliminary Report. *American Journal of Archaeology* 60.3 (July 1956), s. 266 "The Royal Road"

Smith William, D. C. L., LL. D.: *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, John Murray, London, 1875, ISBN: 0878211187

Ball Warwick, *Rome in the East: Transformation of the Empire*, Routledge, 2001, ISBN: 0415243572

Hopkirk Peter, *Foreign Devils on the Silk Road: The Search for the Lost Cities and Treasures of Chinese Central Asia*, University of Massachusetts Press, 1984, ISBN: 0-19-280211-9

Yang Funquan, <http://www.silkroadfoundation.org/newsletter/2004vol2num1/tea.htm>

Killion Ulric, *A Modern Chinese Journey to the West: Economic Globalization And Dualism*, Nova Science Publishers, 2006, ISBN: 1594549052

J. Thorley, The Silk Trade between China and the Roman Empire at Its Height, 'Circa' A. D. 90-130. *Greece & Rome, Vol. 18, No. 1* (1971)

Barnes L. Gina, An Introduction to Buddhist Archaeology. *World Archaeology, Vol. 27, No. 2*, Buddhist Archaeology (Oct., 1995), Published by Francis and Taylor, Ltd.

Baldick Julian, *Animals and Shaman: Ancient Religions of Central Asia*. I. B. Tauris, 2000, ISBN: 0814798721

Daniel C. Waugh (University of Washington), <http://www.silkroadfoundation.org/toc/index.html>

Whitfield Susan, *The Silk Road: trade, travel, war and faith*, Serindia Publications, 2004, ISBN: 193247613X

Boris I. Marshak (The Hermitage Museum, St. Petersburg),
<http://www.silkroadfoundation.org/newsletter/december/archaeology.htm>

Vaissière de la Étienne, http://www.silkroadfoundation.org/newsletter/december/new_discoveries.htm

Debevoise C. Neilson, *A Political History of Parthia*, Greenwood Press, New York, 1968, ISBN: 0837103746

Hill E. John, *Through the jade gate to Rome: a study of the silk routes during the Later Han Dynasty 1st to 2nd centuries CE: an annotated translation of the chronicle on the 'Western Regions' in the Hou Hanshu*, Charleston, South Carolina: BookSurge Publishing, 2009, ISBN: 1439221340

Zurcher E. *The Buddhist Conquest of China*. Leiden, E. J. Brill, 1959, ISBN: 9004034781

Dubs H. Homer, *Greece & Rome*, Second Series, Vol. 4, No. 2 (Oct., 1957), Cambridge University Press

Neville-Hadley Peter, *China – the Silk Routes*. London, Cadogan Books; Old Saybrook (Conn.), The Globe Perquot Press, 1997, ISBN: 1860110525

Homer H. Dubs, *A Roman Influence upon Chinese Painting. Classical Philology, Vol. 38, No. 1* (Jan., 1943), The University of Chicago Press

Ustinova Yulia, New Latin and Greek Rock-Inscriptions from Uzbekistan. *Hephaistos: New Approaches in Classical Archaeology and related Fields*, 18/2000

Bouzek J. – Ondřejová I., 2007: Roman Gems from the Klong Thong District of the Krabi province in Thailand. *Graecolatina Pragensia XXII*

Dr. Irene Good, Harvard University, <http://harvard.academia.edu/IreneGood/Papers/82049/On-the-Question-of-Silk-in-Pre-Han-Eurasia>

